

Danskernes Historie Online

Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskeres Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

Historisk Udsigt

over

Tilstanden i Danmark for 300 Aar siden.

Et Indbydelseskræft til Jubelfesten

i.

Konue lærde Skole den 31te October 1836,

tilegnet

Den studerende Ungdom

af

N. G. Bohr,

Skolens Rector

Statens pædagogiske Studiesamling

København V.

K o n u e.

Trykt i E. G. Trydes Bogtrykkeri.

1836.

Christianskjold og Liourens
Bohr

Forerindring.

Enhvert Gode, Menneskelivet skjenker, erkjendes og føles tydeligst og meest levende ved Sammenligning med det modsatte Onde. Saaledes indseer Mennesket bedst, hvor ubetalelig Sundheden er, naar han tænker tilbage paa en haard overstanden Sygdom. Ved Mindet om sine Smerter og søvnløse Nætter med al den Uengstelse og Bekymring, det tabte Helbred forvoldte ham selv og alle Dem, der stode i kjærlig Berørelse med ham, paastjønner han taknemmelig, at hans Tilstand nu er bedre. Det samme er Tilfældet med den lykkelige Borger. Han glæder sig aldrig mere levende over sit Fædrelands nærværende Held, end naar han skuer tilbage til dets Trængsler; jo mere han overveier sine Forsædres store Savn og ulykkelige Tilstand, desto inderligere vil han erkjende, hvormeget han har forud for Hine. Det er altsaa ved Sammenligning med Fortiden at man bedst kan vurdere Nutiden og bevare sin Tak-

nemmeligheds Følelse. Jo tydeligere Kundskab man har om de henfarne Dage, desto klarere bliver Erkjendelsen af de nærværende. Dette bliver en saa meget større Sandhed, som Følelsen for et Gode, man længe har været i uforstyrret Besiddelse af, skjules ved Banens Magt og trænger ligesom til et Pirringsmiddel, for atter at vækkes. Dette gjelder ogsaa i fuldeste Betydning om de Belgjærninger, vort Fædreland har vundet ved den evangeliske Kirkes Grundfæstelse for 300 Aar siden. Fra Fødselen af have de nu levende Mennesker været i uafbrudt Nydelse af dette uskaarlige Gode, og behøve derfor at mindes om de store Ulykker, hvormed Fædrene maatte kæmpe. Have vi ingen Kundskab om, hvorledes det dengang saae ud i Samfundet, i hvilken fortrykt Tilstand man levede, paa hvor lavt et Trin Oplysningen stod, hvad Overtro der herskede: da bliver vor Glæde, over de store Fremskridt vi have gjort, kun kold og forbigående; vi paa-skjønne da kun svagt de Fortrin, der ere vundne, og Sjælen kan ikke fyldes med dyb og varig Taknemmelighed mod Gud og de store Mænd, der i Forsynets Haand klevde Redskaber til det erhvervede Gode.

Enhver altsaa, der med levende Deeltagelse agter at helligholde indeværende Aars Jubelfest,

bør have eller søge Oplysning om de Ulykker og Plager, hvorunder Fædrelandet før og under Reformationen sukede, og dette bør ei alene de Ældre i vort christelige Samfund, men endnu meget mere de Yngre, da deres kortere Levetid har givet dem mindre Leilighed til en tydelig Beskuelse af Fortidens Dage. Det har desuden altid forekommet Forfatteren af disse Blade, at vor Ungdom for lidet oplyses om vore religiøse Festers høie Betydning, og at man ialmindelighed ved Religionsunderviisningen i denne Henseende lader sig nøie med den mulig korteste Forklaring, ja at den mindre dueelige Lærer forsømmer selv Dette, naar ikke Festdagene udtrykkelig bringes ham i Erindring ved Lærebogen selv. Saameget er idetmindste vist, at man ikke sjeldent træffer paa unge Mennesker, der ingen tydelig Kundskab have om de Christnes største Høitidsdage, og hvorledes kan man da vente, at saadanne Fester skulle virke indgribende paa Forstand og Hjerte i en Alder, hvor desuden Letsindigheden er prædominerende og paa en Tid, hvor man aldeles ikke tør rose sig af huuslig Andagt, ved hvilken ellers Omtale om Eligt pleier at komme paa Bane. Dette er een af de mange Aarsager, hvorfor unge Mennesker ofte med saa liden Opmærksomhed og saa kolde Hjerter deltage i vore

christelige Fester. Denne Bemærkning er ikke engang overflødig om den studerende Ungdom. De lærde Skolers Disciple bruges sædvanlig, om jeg ikke tager Feil, til ligesom at paradere ved vore Skolehejtidder og til at affynge de Sange, der iforveien af dem ere indstuderede, og dersom nu ovenikjøbet, som Tilfældet var ved Reformationensfesten i Marts 1817, Talerne holdes paa Latin og altsaa Sammenhængen i Foredraget ikke kan ventes forstaaet af Disciplene, end sige at Noget deraf skulde trænge ind til Hjertet: da er det jo ei at undres over, om man seer Ungdommen kjedsommelig og gabende at længes efter Enden paa Heitideligheden, som for Den maa være en byrdefuld Hovrøjtjeneste. Altsaa bliver det vigtigt at vække nogen Sands hos de Unge for saadanne Heitider og dette kan skee ved at oplyse dem og levende tilbagekalde i deres Erindring, hvad Stort og Glædeligt der fremkaldte Feskdagene. Dette var min egentlige Hensigt med Indholdet af nærværende Indbydelseskrivt. Jeg troede nemlig, naar den studerende Ungdom læste en historisk Beretning, passende for Dens Synskreds, om den sørgelige Tilstand, hvori vore Forsædre levede før og under Reformationen, om den Ligegyldighed og Haardhed, hvormed Ungdommens Opdragelse behandlede, om den

Overtro og Uvidenhed, der herskede, at Den da — ved at tænke paa Nutidens glædeligere Wilkaar, paa al den Omhu og Pleie, der dagligen anvendes paa Dens Dannelse, den Mildhed, hvormed Den behandles, — under Sammenligningen maatte med de Eldre ret af Hjertet glæde sig over det ved Reformationen vundne Gode, eller idetmindste skamme sig ved at vise Kulde og Eigeegnyldighed ved det Meget, der nu gjøres og virkes for Dens Dannelse og Fremtids Vel.

Efter den her angivne Bestemmelse af dette Skrivt vil Ingen deri søge eller finde nogen fuldstændig Beretning om Fædrelandet paa hine Tider men kun enkelte Træk af Danmarks daværende Wilkaar til Oplysning og Estertanke for de unge Læsere, for hvem jeg egentlig skrev. Hvorvidt disse Træk ere behørigen valgte og fremsatte, maa jeg overlade til Andres Dom, idet jeg ikke tvivler om billigt Hensyn saavel paa den til Affattelsen forundte korte Tid som paa de Hjælpemidler, der kunde erholdes paa et Sted, der er saa langt fjernet fra større Bogsamlinger. — At nærværende Omrids ikke indskrænker sig til Aaret 1536 alene, men undertiden udvides før og efter dette Tidspunkt, kan vel ikke misbilliges, naar derved vindes et klarere Overblik af den behandlede Gjenstand. — Kilderne, hvoraf

nærværende Skildring er øst, ere velbekjendte og kunne af Enhver, der ønsker det, søges i den Tids historiske Skrifter, Lovbestemmelser, Synodal-Bedrægter o. s. v.; derfor har jeg ikke ved bestandige Citata villet afbryde Læserens Opmærksomhed.

Historisk Udsigt over Tilstanden i Danmark for 300 Aar siden.

Menneskeslægten gaacr stedse fremad til det Bedre. Om end den fortsynede Dødelige ikke strax kan vone dette, saa bliver det dog indlysende i Tidens Løb. Om end den menneskelige Kraft undertiden sløves og ligger i Dvale, saa samler den dog under denne Hvile ny Livstyrke, vaagner op igjen af sin Dødsflummer og arbejder sig atter frem til det forønskede Maal. Gjennem Uvidenhed og Overtro trænge Oplysningens Straaler efterhaanden frem og forjage Bankundighedens Mørke. Gjennem Lidelser og Trængsler gaacr Veien til Held og Belsignelse.

Om disse Sandheder vidner al Fortidens Historie og Nutidens egen Erfaring; Estertiden vil sikkert komme til samme Erkjendelse. Hvo der negter Menneskeslægstens Fremskridt til det Bedre, han tvivler om et alviiist Forsyns Styrelse, om fornuftige Væseners Bestemmelse; han har ikke med opmærksomt Blik og alvorlig Estertanke beskuet Fortidens Tildragelser i deres Forbindelse og Følger, ikke lagt

Mærke til, hvad der i den ham forundte Levetid er foregaaet rundt om ham. Jo længere man gaar tilbage i Tiden for at anstille Betragtninger over Menneskeslægten, jo fjernere Tidens Væsen og Færd man sammenligner med de nærværende, desto mere vil man see Forforskjellen mellem hvad Mennesket nu er og hvad den da var, og stedse komme til det Resultat, at midt under tilsyneladende Tilbagegang, Menneskets Kaar dog stedse blive bedre. Et gyldigt og uimodsigeligt Vidnesbyrd herom er vort eget Fædrelands nærværende Lykke i saa mange Henseender fremfor dets uhyggelige Tilstand for 300 Aar siden, da det gjennem saa haarde Tidelser kæmpede sig frem til den evangeliske Kirkes Grundfæstelse, hvis glædelige Følger først Efterslægten ret kunde nyde og som derfor vi ved den Jubelfest, Danmark i indseende Aar skal helligholde, med dybere Taknemmeligheds-Følelser bør tilbagekalde i vor Erindring. For at dette tilbørligen kan skee baade af Ældre og Yngre, er det nødvendigt at gaae tilbage til hine Tider og levende beskue, hvordan det dengang i politisk og borgerlig, i religiøs og videnskabelig Henseende saae ud i vort Fædreland, og vi ville da — selv ved den flygtigste Oversigt — erkende, hvor ulykkelige vi vilde være, om vi skulde ombytte vore Kaar med hine Tidens.

I.

Naar vi oprulle Historiens Arbejder og dvæle ved Danmarks Forfatning for 300 Aar siden, møder vort Øie strax Synet af en frygtelig Krig. Ikke nogen Erobringskrig for at udvide Landets Grændser, ikke nogen Forsvarskrig, for at værne om Eiendom og Arne, nei en rædselsfuld Borgerkrig, dette Uhyre, der drager frem med Nord og Brand mod Samfundets egne Medlemmer. Danske hvæssede Sværd mod Danske; Slægtninge dræbte Slægtninge; Had og Misundelse, Forbittrelse og Grufsomhed løste de ærværdigste og helligste Baand. Fyrsten og Folket, Adel og Geistlighed, Borgere og Bønder, Christne mod Christne under det fiendtlige Navn af Catholiker og Protestanter stode i vild Kamp mod hinanden; Huse og Stæder, Kloostere og Kirker bleve nedstyrtede og stukne i Brand; fredelige og værgeløse Mennesker, Guds Ords Tjenere og Tjenerinder forhaanes og mishandles, udjages fra deres Boliger, fordrives fra deres Fædreland, myrdes ukeligen under Partiaandens Raseri.

I denne blodige Krig blev Danmark, der ved Frederik den Førstes Død allerede var i den maadeligste Tilstand, indviklet ved Stændernes Uenighed om Kongevalget. Ikke mindre end fire Fyrster attraaede Danmarks Krone: Den i Sønderborgs Taarn indespærrede Christian den Anden øn-

skedes af Borgeren og Bonden, hvis Forsvar han saa varmt havde antaget sig og ved hvem de atter haabede at lindres i deres legemlige og aandelige Trældom. Men Adelen og Geistligheden, hvis Tugtemester den fangne Konge havde været, skjælvende ved den blotte Tanke om hans Befrielse af Fængslet og vaagede derfor endnu strengere end nogensinde over hans Bevogtning. Den Anden, der higede efter at bestige Tronen var Grev Christopher af Oldenborg, der var Anfører for Lybekkerne, hvilke nu kæmpede for den fangne Konge, som de tilforn ikke havde havt saa kjær, men nu egen Fordeel bed at segte for. I hans Navn havde ogsaa Greven erobret en stor Deel af Riget; men da al Forhaabning syntes tabt for Christian den Anden, nærede Christopher selv Haab om at tilvende sig Kongenavnet og det endog efterat de gjorte Erobringelser igien vare tabte og han selv var indsluttet og belejret i Hovedstaden. Hverledes disse hans store Forventninger skuffedes, skulle vi snart see. Den tredie Kronprætendent var Pfalsgreve Frederik, Christian den Andens Svigersøn, som Keiser Carl den Femte interesserede sig for og derfor i en Skrivelse til de norske Rigsstænder gjorde Forslag om hans Udnyttelse til Konge og han blev ogsaa — fornemmelig ved Understøttelse af Tronhjems Erkebiskop — hyldet i en stor Deel af Norge, der

dog snart igjen opsagde ham Huldskab og Trooskab. De nærmere Omstændigheder herved kunne vi forbigaae, da de ligge uden for vor Hensigt, der blot gaaer ud paa at give et Omrids af Danmarks Tilstand paa hine Tider. Den fjerde Prætendent var Hertug Christian, der som den afdøde Konges ældste Søn kunde anses som Rigets lovmæssige Arving. For hans Valg kæmpedes der ogsaa ivrigt af Adelen, der ved ham ventede at hævde sin Overmagt i Riget, og paa dens Parti stode Lutheranerne, der høiligen frygtede for, at Rigets Anliggender ved Valget af en Anden af den afdøde Konges Sønner skulde komme i de catholske Biskoppers Bold og deres Troesforvante udsættes for haarde Forfølgelser. Derimod kunde de være sikre paa, at Christian, der selv bekjendte sig til Luthers Lære og havde overtalet sin Fader til at indføre den i Hertugdømmene ved Herman Taast og lade den offentlig prædike i det øvrige Rige ved Johan Tausen og Franciscus Bormordus, med Barmhertighed vilde antage sig deres Sag. Men en saadan Regent maatte være en Torn i Siden paa den catholske Geistlighed, der let kunde forudsee, hvad dens Skjebne maatte blive, om han kom til Roret. Da derfor paa en Rigsdag i Kjøbenhavn Adelen og det lutherske Parti under deres Formænd Magnus Gjøe og Erik Banner foreslog Christian til Tronsfølger, arbejdede Biskop-

perne for Frederik den Andens yngste Søn Hans, der dengang kun var otte Aar gammel og hvem de kunde opdrage i den catholske Lære og vente at danne overeensstemmende med deres Hensigter. De fremkom derfor med adskillige Grunde mod Valget af Christian: at han ingen egentlig Arveret havde, da han var født længe før sin Faders Tronbestigelse; at han ei kunde ansees for Dansk, da han var opdragen udenfor Riget og i Sprog og Leve- maade var forskjellig fra de Danske; at han desuden i sin Ungdom havde gjort sig skyldig i adskillige Udsvævelser og formælet sig mod sin Faders Villie. Da Modpartiet gjorde disse Grunde latterlige og man tillige vel vidste den sande Aarsag til Catholikernes Modstand, erklærede endelig det catholske Parti ethvert Valg for ugyldigt, naar ikke det norske Rigsraad deeltog deri. Denne Indvending kunde Adelen ikke modsige, og — hvor tungt det end faldt — maatte den dog indvillige Kongevalgets Opsættelse til næste Aar. Af al denne Strid mellem Rigets Stænder, af saa forskjellige og vigtige Følger, Valget maatte have for de Seirende og Tabende, af flere udenlandske Magters Indblanding i Sagen, er det let at indsee hvorledes Mistro og Avind ulmede hos Alle, hvor ivrig Kampen maatte være og hvor blodig den næsten treaarige Krig, der i denne Anledning fertes, maatte blive, og i

hvilken serygelig Tilstand den bragte Folk og Rige. Dette vil endnu blive mere indlysende, naar vi betragte Krigens Gang og dvæle lidet ved enkelte af dens Scener, der meest synes at egne sig til vor Hensigt.

Neppe var Frederik den Første hensovet paa Slottet Gottorp og begravet i Slesvigs Hovedkirke, den 10de April 1533, ferend der mellem de politiske og religiøse Partier viste sig en Gjæring, der var Forspillet til Borgerkrigen. Kongens ældste Søn Christian udfkrev en Landdag til Kiel forat lade sig hylde af de slesvig-holsteenske Landstænder; men allerede her begyndte Uenighedens Eed at fremspire. Da Prinds Christian, saavidt det stod til ham, havde sagt at undertrykke Catholicismen i Hertugdømmene, vare de Fleste ham imod; da de vilde redde deres Fædres Tro fra Undergang og derfor hellere hjælpe hans yngre Broder Hans til Tronen, under hvis Mindreaarighed de kunde regjere uindskrænket og tage afstand mod de lutherske Troesbekjendere efter eget Behag. Denne Prinds blev dengang opdragen under Oluf Rosenkrantz, var Lehnsherre til Næsbyhoved og Nyborg og ventede ved det danske Rigsråds Bistand at erholde en større Strækning ved Rigets Deling mellem Brødrene; men Christian forekom disse Planer og lod sig efter det tydske Riges Love udraabe til Hertug

og gjorde derved det første Skridt for at naae den Krone, der skulde koste ham saa megen Møie og Folket saa meget Blod. Vi have allerede seet, at det paa den strax paafølgende Rigsdag i Kjøbenhavn ikke gik fredeligere til end i Kiel og det af samme Grunde. Vel vare de stridende Partier enige om, at Riget behøvede en Konge, især da det mægtige Lybæk truede med Krig, men at gjøre nogen Opoffrelse af egen Fordeel og ved indbyrdes Enighed at forege Kraften mod udvortes Fiender, det vilde Ingen; thi ellers havde man jo maattet enigen stemme for Hertug Christian, der ei alene var dem Alle bekjendt som en erfaren og modig Anfører i Krigen men tillige som en mild og retsfærdig Herre. Da efter megen Strid frem og tilbage Kongevalget var udsat, saaes det godt af den midlertidigen givne Forordning, at den catholske Geistlighed havde seiret; thi uagtet Religionsfrihed tilstodes Lutheranerne, og Biskoppernes Selvraadighed noget indskrænkedes, saa befalede tillige, at alle Menigheder i rette Tid skulde betale deres Tiender og andre byrdefulde Afgifter, atter besætte de inddragne Kloostere med Munke og Nonner og ikke gjere noget Indgreb i Tiggermunkenes Rettigheder. Rigsraaderne af det lutheriske Parti indsaae lettelig, at deres Modstandere hemmeligen arbeidede paa Lutheranernes Unders

trykkelse og Gjenvindelsen af deres tabte Godser, kort, at Alt hvad der skete til Fordeel for de Evangeliske, kun indrømmedes, for at dysse dem i Sovn og vinde Samtykke til langt større Forrettigheder. Det lutherske Parti forlod derfor i Forbittrelse Rigsdagen og bekjendtgjorde offentlig, at Det forgjæves havde bestræbt sig for Valget af en duelig Regent. Med Glæde greb nu det catholske Parti den givne Leilighed og fattede den Beslutning reent at udrydde den evangeliske Lære, hvortil man gjorde Begyndelsen med at kalde Kjøbenhavns første lutherske Præst Johan Tausen frem for sig og dømme ham til Lovenes haardeste Straf, fordi han i sine Skrifter og Taler havde forkastet catholske Hovedlærdomme, kaldet Bisperne for blodgjerrige Tyranner og stive Halse, og de øvrige Geistlige for Bedragere og forblindede Klodse, og endvidere negtet Sjællands Biskop Kennov Ret til at dømme i geistlige Sager. Vel blev Tausens Dom formildet til Forviisning fra Slaane og Sjællands Stift, da 16 verdslige Rigsraader men fornemmelig Thyge Krabbe med Borgemeisterne i Kjøbenhavn og Malmø gif i Forbøn for denne kjeffe Mand, der i Ord og Gjerning uden Frygt fulgte sit Balsprog: "Min Retfærdighed skal tale for mig"; men Hovedstadens Indvaanere kom dog i Oprør formedelst den strenge Behandling mod

Zausen, og da Biskoppen, hvem de ansaae for hans værste Banemand, vilde begive sig hjem fra Raadet, stod Borgerstabet i Vaaben og truede med at myrde Kennov, hvilket upaarvovelig var skeet, hvis ikke Zausen, der formedelst de tumultuariske Optrin maatte udleveres til Folket, havde ledsaget ham til sin Bispegaard og ved bestandig Tiltale formildet Folkets Forbittrelse. Kennov blev rørt ved dette Zausens ædle Forhold, rakte ham Haanden og takkede ham for hans Bessjermelse. Over denne Scene blev Biskoppen saa angst, at han, der ellers ikke lettelig tabte Modet, lod sig bevæge til Ophævelsen af Zausens Forviisning, da denne lovede, "i sine Præleener ikke at bruge Skjeldsord mod den catholske Geistlighed og at være Biskoppen herig og lydig" m. v. — Men Lunds Erkebiskop Thorbjørn Bilde udførte Rigsraadets Bestemmelse mod Lutheranerne, udjog alle deres Præster af sit Stift, hvor der ingen af dem havde nogen Stridsmænd eller befæstede Borge til at beskytte sig med.

Blandt de udenlandske Magter, der blandede sig i Striden om Tronfølgen, spillede Nybækkerne Hovedrollen, vist nok ikke af egentlig Interesse for Danmarks Vel men for at fiske i rørt Vand og tilvende sig selv Fordele. Dette fremlyser tydeligt af den Ustædighed, hvormed de valgte snart

den Ene snart den Anden til Gjenstand for deres Besknttelse. Først antog de sig Hertug Christian og opmuntrede ham til med væbnet Magt at tage sin Faders Trone i Besiddelse; men da Han med Bestemthed vægrede sig ved at anmasse sig Riget, uden at være lovligen valgt af Rigsraadet og tillige bevidnede, at han aldrig vilde gjøre noget voldsomt Skridt mod sit Fædreland, naar Kongevalget faldt paa nogen af hans Brødre: bleve de forbittede og indbildte nu Kongen af Engeland Henrik den Ottende, at de, for at skaffe ham Danmarks Trone, vilde udruste en Hær, vel at forstaae, naar han gav Pengene dertil, men for at skjule dette Forbund, søgte de at overbevise Lutheranerne om, at alene Iver for at beskytte dem mod catholske Biskoppers Raseri bragte dem til at ruste sig mod Danmark og kun derfor vilde de kæmpe for at befrie Almuens Ven, Christian den Anden, af sit Fængsel, for at han kunde igjen komme til Regjeringen og værne om de Ringers Ret. Da imidlertid Christian traadte i nøiere Forbindelse med Sverrigs Gustav Vasa og Hollands Statholderinde Maria, troede Lybekkernes yderst snilde Borgemestere, Jørgen Wullenweber og Marcus Meyer, at det var den høie Tid at angribe ham, og efterat have valgt den fra Tyrkekrigen erfarne og

modige Christopher af Oldenborg til deres Anferer, begyndte Krigen, der efter ham kaldtes "Grevens Feide".

Efterat Greven af Hertug Christian havde forlangt den fangne Konges Paskadelse, af de holsteenske Stænder fri Gjennemmarsch og af den danske Adel Fuldmagt til Christian den Andens Befrielse, brød han, uden at vente paa Adelsens Svar, ind i Holsteen, hvor han besatte adskillige Stæder og Fæstninger. Dernæst seilede han med en Flaade af 24 Skibe til Sjælland, landede ikke langt fra Kjøbenhavn og modtoges af Borgemeesteren i Malmø Jørgen Münter, der kort tilforn havde ladet Landshøvdingen i Skaane, Magnus Gyldestjerne, fængsle, Borgen i Malmø sleise og de feruemste Adelsmænds Sønner, der studerede paa Gymnasiet, bringe i sikker Forvaring og gjort sig til Herre over Byen, Alt under Paaskud af den haarde Behandling, der vistest mod de lutheriske Præster. Efter denne Borgemeesters Raad rykker Greven strax til Roskilde, modtager der Hylding i den fangne Konges Navn, assætter Biskop Kennov, der ingenlunde, som man let begriber, vilde vide af en saadan Hylding, drager om til flere Stæder i Sjælland, opfordrer Alle til at staa ham bi som deres Befrier fra Adelsens og Geistlighedens Nag; og herved bleve flere Bergere og

Bønder paa Sjælland, Langeland og Folland forledte til paa den voldsomste Maade og under blodige Optrin at ødelægge Adelsens Borge. Det maatte være ham yderst vigtigt at blive Herre af Kjøbenhavn, ei alene formedelst det derværende Krigsforraad og Flaaden, men tillige for at faae Rigsraaderne i sin Magt, der nu ilede til det bestemte Møde om Kongevalget. Det lykkedes ham med de norske Balgherrer, men de danske slap betimelig bort, da de mærkede de kjøbenhavnske Borgeres Tilbøielighed til at aabne Portene for Greven. Kun Biskop Rønnow blev der og søgte med egen Livsfare at overtale Borgerne til Stadens Forsvar, men derhos erklærede sig villig til at erkjende Den for Landets Herre, som Borgerskabet maatte vælge, og dette nølede nu ikke med at hylde Christopher og overgive ham baade Byen og Citadellet. Neppe var han kommen i Besiddelse heraf og havde overgivet Bestyrelsen til Borgemeesteren Ambrosius Bogbinder, ferend han kaldte hele Dens Indvaanere til en almindelig Hylding i Ringsted, hvor Borgere og Bønder godvilligen mødte i Haab om nu at faae bedre Dage; men Adelen og Geistligheden indfandt sig ikke, da de havde den modsatte Mening om deres Fordeel. Nu begyndte da atter, og endnu værre end efter første Opfordring, de Bold-

somheder, hvoraf denne Krig har saa mange at opvise. De rasende Borgere og Bønder svarede bevræbnede omkring i Landet, myrdede Enhver, der negtede at møde til Hylдинг, nedrev Adelsens og Biskoppernes Borge eller gave dem til Priis for Luerne. Flere Munke og Nonner bespottedes, forhaanedes og mishandlede af den raa og teileløse Mængde.

Medens saaledes Lybekkerne dominerede og Almuen huserede i den østlige Deel af Danmark, begyndte i den vestlige Deel af Riget Adelen alvorligen at nærme sig Hertug Christian; thi endskjøndt Han ligesaameget som Greven yndede og vilde beskytte den lutheriske Lære, kunde de dog i ham forudsee en mildere og retfærdigere Hersker end i de egenlyttige Lybekkere eller i den mod dem saa strenge Christian den Anden. Derfor søiede det jydskke Rigsraad sig efter Rigsdrosten*) Magnus Gjøe og tilstod ei alene Lutheranerne fri Religionsøvelse men udvalgte endog nærved Skanderborg Hertug Christian til Konge og tvang de tilstedeværende Biskopper, der vilde gjere Ind-

*) Drost kaldtes fordm i Norden den høie Embedsmand, der forestod Kongens Hof og svarede til vore Tidens Marskalk, der udledes af Mar (Mær, Hest) og Skalk d. e. en Tjener, altsaa i ældre Tider Staldmester, islandsk Stallare.

vendinger, til at bifalde Valget. Den fynske Adel med Biskop Knud Gyldenstjerne samledes derpaa i en Kirke nær ved Odense og tiltraadte Valget. Da Hertugen i Rigsstændernes Forsamling i Horsens havde antaget Valget (hvorfor vi herefter nævne ham med Kongenavnet Christian den Tredie) anvendte han al Magt paa at fordrive Nybællerne; men Greven bragte nu de fynske Borgere og Bønder i Oprør mod deres Adel og Biskopper. Blodscenerne begyndte da ogsaa her. Ikke alene hele Stæder og Landsbyer traadte i Vaaben men selv enkelte Judvaanere og Bønder forenede sig for at myrde og brænde. Borgerne fra Svendborg bemægtigede sig Odense, og en Skrædder fra denne By gjorde sig til Herre af det biskoppelige Slot Dallund. Bonden Hans Lund med sin Skare bestormede og indtog Slottet Hagenskov; andre Bønder opsnappede mange Adelsmænd, som de deels dræbte, deels dreve til Svendborg og tvang dem til at hylde den fangne Konge. Men Christian den Tredie sendte ufortøvet en Hær til Fyen under Anførsel af Johan Rantzow, og nu nedfældedes de forenede Skarer af Borgere og Bønder, Nyborg blev besat og hele Fyen underkastedes undtagen Svendborg. Dog — neppe var Rantzow borte, før Christopher selv ankom med sin hele Hær til Kjærteminde og bragte ved Forræderi

Nyborg, hvor man led baade af Hungersnød og Rytteri, atter i sin Magt, sendte derpaa Skipper Clemens, der var en erfaren Sømand og før havde tjent under den fangne Konge, til Alsborg, hvilken By ved Borgernes Bistand aabnedes for ham og nu udrustede han 6000 Bønder fra Bønslyssel for at forfølge den jydskke Adels. Da Adelsmanden Bagge Gris forgieves havde forsøgt i en venskabelig Sammenkomst at dræbe Clemens, ophidsede Denne endnu mere Almuen, der voldsomt angreb det adelige Rytteri ved Svendstrup i Nærheden af Alsborg, hvor Adelen, formedelt dens ubetænksomme Hidsighed og store Ringeagt for Almuens Stridskræfter og Krigskunst, led et stort Nederlag, da dens sværtebevæbnede Ryttere sank i et Morads og bleve af Bønderne deels fangne og nedsablede, deels drevne paa Flugt; hvorefter Clemens paa sit Tilbagetog til Alsborg opbrændte de adelige Gaarde, der laae paa hans Wei. Dog atter vendte Lykken sig til Christian den Tredie, der nu førte sin hele Hær til Jylland, men atter fled der Borgerblod i store Strømme. Biskop Ove Bilde og Magnus Gjøe med Generalerne Rankov og Banner indtog Alsborg med Storm og over 2000 Bønder, der stræbte at gjøre Modstand, bleve nedsablede. Skipper Clemens var paa sin Flugt bleven indhentet

af en Bonde, der blev hans Ferræder og bragte ham til den kongelige Hær. Det følgende Aar 1536 fik han i Viborg sin Dom: En Krone af Bly blev sat paa hans Hoved til Spot over den Hylding, han havde modtaget, hvorefter han blev halsbugget og lagt paa Steile.

Nu begyndte Grev Christopher at tabe Modet. Efterat have ved en personlig Sammenkomst med Christian den Tredie i Kolding forgjeves forsøgt et for sig fordeelagtigt Forlig, ilede han til Kjøbenhavn, for af Adelen at udpresse Penge til Krigenes Fortsættelse, men det lykkedes ham ikke. Tvertimod besluttede endog Ridderstanden i Sjælland ved første beqvemme Leilighed at erklære sig for Kongen, hvilken Beslutning den skaanske Adels ogsaa tog; fordi Greven ingen Beskyttelse gav dem mod de daglige Overfald, Plyndringer og Mordbrænderier af Borgere, Bønder og lybske Soldater.

Fra Jylland drog nu Johan Rankov hurtigen over til Fyen og slog først ved Middelfart de Borgere og Bønder, der endnu stode paa Grevens Parti, hvorefter han leverede det blodige Slag ved Ornebjerg nær ved Assens, hvorhen Præsten Hans Madsen om Natten flygtede fra sit haarde Fængsel, kom barbenet til Leiren og gjorde Rankov en saare betydelig Tjeneste ved

at aabenbare ham Fiendens Planer. I Slaget faldt Mange paa begge Sider og Gustav Trolle blev saa haardt saaret, at han kort efter døde i Fængselet i Gottorp, i Deden som i Livet Christian den Anden tro. Da dette Slag gav Christian den Tredie en fuldstændig Seir, gif Stæderne Assens, Svendborg og Nyborg over til Kongen, men beklageligt var det, at denne Seier ogsaa skulde ledsages af voldsomme Optrin. Disse Byer bleve nemlig plyndrede til Straf for deres gjensagne Utroskab. — Hvorledes Lybekkerne forværrede deres Sag ved at dele Commandoen mellem den nu uheldige Christopher og Hertug Albrecht af Mecklenborg, der var gift med den fangne Konges Søsterdatter; hvorledes Gustav Vasa betydeligen understøttede Christian den Tredie; hvorledes den store Admiral Peter Skram, Danmarks Bovehals, der ogsaa fegtede og fik 7 farlige Saar ved Ornebjerg, paa saa mange Maader virkede for sin Konge baade til Lands og Bands; hvorledes Malmø blev overgivet af Jergen Münter, som derfor blev adlet; paa hvad Vilkaar Lybek formædelt de mange lidte Nederlag sluttede Fred og overlode Anføreren for den fangne Konges Parti ene Fortsættelsen af Krigen; alt dette og meget Mere ligger her udenfor vor Plan, hvorfor vi gaae over til det sidste særgelige Optrin i denne

Krig, nemlig Kjøbenhavns Beleiring, der varede næsten eet Aar og førte saa megen Nød og Elendighed over Hovedstadens Indvaanere.

Efter Slaget ved Ørnebjerg landede Kongen uden Hindring ved Kjøge og indsluttede Hovedstaden baade til Lands og Vands, for ved Mangel paa Levnetsmidler at tvinge den til Overgivelse og saaledes spare Blodsudgydelse. Men desværre vedbleve Indbyggerne og de lybekke Anførere med deres haardnakkede Modstand, viste i Begyndelsen ualmindeligt Mod, gjorde adskillige Udfald og havde i eet af disse nær dræbt Kongen ved en Kanonkugle, der gik igjennem hans Telt. Vist nok var det Frygt for Kongens billige Brede og Straf, den Tvang, den lybekke Besætning satte Borgerne i, Haabet om Hjælp fra den tydske Keiser og Holland, der bragte dem til saa heftigen at modstaae deres retmæssige Herre, for hvem de under Krigens Begyndelse selv havde grebet til Vaaben; men dog burde Kongens milde Karakter, de mange Prover paa Grusomhed af de uretfærdige og egennyttige fremmede Anførere, og Usandsynligheden af længere at kunne værges sig mod en saa erklæret Overmagt, bragt dem til at skaae deres eget og Medborgeres Blod. Da Kongen ingen frivillig Overgivelse kunde vente, besatte han Den Amager og affskar derved Byen

den sidste Udvei til at erholde Tilførsel. Hungersnøden vorte nu Dag for Dag og forøgedes endog ved den Mængde Jagthunde, Hertugen af Mecklenborg til sin Forlystelse havde ladet bringe fra sit Hertugdømme, og hvilke nu, indespærrede i den udhungrede Stad, bidroge til at formindstke Bredet for de Beleirede, og — det forstaaer sig — Borgerne maatte hellere sulte, ja døe af Sult end Hertugens Jagthunde. Man kan gjøre sig et Begreb om den skrækkelige Mangel, naar man læser, at et Hestehoved kostede een Mark Lybsk, en Hund syv Mark, og en død Kat een Gylden. Dagligen døde et betydeligt Antal Mennesker baade i Husene og paa Gaderne af Hunger, og da omsider Borgerne begyndte at knurre og høit at raabe om Bred, havde Anførerne ikkun det haarde Svar at give dem, "at Nøden dog ikke endnu var uovervindelig, da der intet Exempel hidindtil havde været paa, at Forældre havde opædt deres Børn"! Mildere og christeligere tænkte Christian mod sin Fiende. Da han nemlig erfarede, at Hertug Albrechts Gemalinde i denne skrækkelige Tid var nedkommen, sendte han baade Barselkone og hendes Hoffolk tilskrækkelige Levnetsmidler.

Den tiltagende Hungersnød vakte endog Uenighed mellem de fortvivlede Borgere og den fremmede Besætning, saa at i et Oplob nogle ubevæbnede

Borgere dræbtes paa Gaden og flere Hundrede i Husene, da man befrygtede Byens Overgivelse af disse ved Forræderi. Endelig bødte den daglige forøgede Med de Beleiredes Stivtind og daarlige Haab om den længe forgjeves forventede Hjælp fra andre Magter. Hertugen og Greven tilligemed Borgerne droge med hvide Stave i Hænderne den 27de Juli 1536 ud af Staden i høitidelig Procession til Kongens Leir og bade Seierherren om Naade og Tilgivelse, der blev Alle tilstaaet med kongelig Mildhed. Anførerne maatte kun forpligte sig til aldrig at betræde Danmark's Grændser, opgive al Hevn og med deres Soldater strax forlade Landet. Iøvrigt blev alt gjort Bytte tilbagegivet de forrige Eiere; Borgemeesteren Ambrosius og de gjenstridige Borgere erholdt fuldkommen Tilgivelse, da Kongen meente, "at de ved de udstandne Trængsler havde straffet sig selv for deres Halsstarrighed." Borgemeesteren dræbte sig selv kort efter ved Gift af Frygt for den Straf, han ventede for en af ham uskyldigen henrettet Borger, hvis Enke havde indstævnet ham for Ketten.

Saaledes endtes da denne rædsomme Borgerkrig, der efterlod sig saamange blodige Spor: Landet var rundt omkring ødelagt, af flere Kirker og Kloostere saaes kun Ruinerne, saamange Sædes

markter vare nedtraadte, saamange Ufkyldige mishandlede, fastede i Fængsel og uheldigen myrdede, saamange Familier vare nedsjunkne fra Velstand til Armod og stode dybt nedbeiede ved Tabet af deres kjæreste Paarørende og Forsørgere, der deels vare blevne et Offer for Boldsmand, deels faldne i blodige Slag. — I den lange Række af Aar, der ere henrundne siden hiin Tid, hvis mærkeligste Blodscener vi have søgt at tilbagekalde i vor Erindring, har ingen Borgerkrig adspaltet Statens Kræfter; de mange Ulykker, der gjennem trende Seculer udvortes fra have rammet og ofte haardt trykket vort elskede Fædreland, ere blevne afværgede, formindskede, overstandne ved Borgerenighedens alvældige Magt.

2.

Vi gaae nu over til Betragtningen af hine Tidens Borgerlige Forsatning, som ved den lefeste Oversigt vil findes at have været høist ussel og uheldig i Sammenligning med vore Tider. Idet vi til denne vor Hensigt kaste et Blik paa Statens første Stænder, Adelen og Geistligheden, dvæle vi noget længere ved Kjøbstædborgeren, men holde os især til Bondestanden, der giver de stærkeste Beviser paa Undertrykkelse, Uretfærdighed og Bold.

Saa snart Borgerkrigen var endt, var det Kongens første og i sine Følger saa høist velgjørende Bærk, med Rigsraadets og Folkets Samtykke at erklære den protestantiske christelige Lære for Landets herskende Religion, hvilket skete med Bemsældighed og næsten ikke fandt nogen Vanskelighed, da Luthers Lære allerede forhen havde saa mange Tilhængere i Landet. Ved den evangeliske Læres Indførelse og de catholske Biskoppers Afsettelse udeluktes Geistligheden aldeles af Rigsraadet; men derved tabtes den Modvægt, der før havde været saa velgjørende mod Adelen's Herskelsyge og Selvraadighed, saa at Regjeringen nu forvandlede sig til et fuldkomment Aristokrati. Den haarde Haandfæstning, Frederik den Første maatte give Adelen, blev ikke mildere, da Christian den Tredie den 30te October 1536 overdrog de Adelige Deelagtighed i Rigets Bestyrelse, hvilken Magt de siden mere og mere misbrugte, saa at Kongen næsten intet andet Herredømme havde end at give sit Samtykke til deres Villie og Beslutninger. Ikke nok at de Adelige fik en stor Deel af Geistlighedens Eendomme til Belønning for deres Trofskab mod Kongen, men de behandlede nu deres forrige Modstandere ofte som deres ringeste Undergivne, og fore paa mange Steder ligesaa egenraadigen:

frem mod Dem som mod deres Bønder. At lette Folkets trykkende Byrder, bekymrede den gjerrige Adelsmand sig ikke om; ene vilde han besidde og tiltrane sig alle Friheder, alle Rettigheder. For at kunne leve i Overdaadighed og Pragt, udsuede han Landets Marv og behandlede sine Undergivne som Trældyr. Lidet eller Intet gjorde Adelen for at fremme Almuens Dplysning, uagtet saa stor Magt og saamange Midler dertil vare lagte i Dens Haand. Vi kunne derfor ikke andet end harmes over al den Hovmod og Selvraadighed, al den Uretfærdighed og Mishandling, al den Vold og Undertrykkelse, som Beretningerne fra hine Tider have opbevaret til vor Kundskab. For at vi kunne faae en levende Anskuelse om hiiu Tids Adel, hidsætte vi her den Karakteristik, som Cornelius Hamsfort har givet og findes i *Scriptores rerum Danicarum*. Den lyder saaledes: "Adelstanden eier Landet og hæver deraf sine Indkomster. Det vilde ansees som en Plej paa deres adelige Stamme, om de lagde sig efter Kunster og Videnskaber, giftede sig med et Fruentimmer, som ikke var Adels, eller satte sig ned som Borgere i en Kjøbstad. Men uagtet de forsmaae Kjøbstædlevnet, drive de dog Handel Andre til Forfang. De gaae meget paa Jagt og det paaftaae de, at de gamle Love hjemle dem udelukkende Ret til. Om Andre

jage, er det en halsløs Gjærning. Somme af dem ere ved Hoffet og Somme gjøre Krigstjeneste, hjemme paa deres egen Kost, men udenfor Landets Grændser for Sold. De ere overdaadige i Mad og Drikke, klæde sig prægtig, have et talrigt Følge og sege at trække Mængdens Dine til sig. Naar de reise, ere de gjerne til Hest. Som oftest er det en hovmodig Slægt, der plager sine Undergivne uden Ophør med Arbeide og mishandler disse Stakler, dem de endog kunne dræbe, uden at befrygte at lide Straf derfor. Til denne Stand høre Ridderne, Lehnsherrerne, Rigens Raad, som vælge Kongen og hvoriblandt de Fornemste ere Drosten, Rigets Marsk*) og Cankleren." Maa skee denne Skildring af Hansfort er noget for haard, men at den er ulig eller usandsfærdig, kan dog Ingen paastaae, der upartiff betragter Adelsens Færd paa hine Tider.

Ligesom det var beklageligt at Adelen blev for enemægtig ved de catholske Prælaters Udelukkelse fra Rigets Bestyrelse, saa var det paa den anden Side heist glædeligt, at Hierarkiets Magt svækkedes, at Danmark løstes af sin aandelige Trældom, at Paven ikke mere som i de

*) Rigets Marsk var i forrige Tider i Danmark Benævnelsen for den øverste Hærfører.

forrige Aarhundreder kunde slynge sine Båndstraalene over Kongen og Folket, ei heller ved Munkene, sine underdanige Tjenere, holde Kirken indhyllet i Uvidenhedens og Overtroens Merke. Dette store Gode, der aldrig kan sættes for stor Priis paa, vandtes ved Reformationen. Ved Den ophævedes Erkebispens og Biskoppernes overdrevne og næsten kongelige Magt, der altid modsatte sig Regenternes ædleste Bestræbelser for Folkets Vel, naar disse ikke stemmede overeens med Geistlighedens Havesyge og ærgjerrige Hensigter. Ved Den ophævedes det hele Kammervæsen eller de saakaldte Domherrer, der i Almindelighed uden Indsigt og Kundskaber skulde undervise i de dem ved Domkirkerne betroede Skoler. Disse indbringende Embeder bleve efterhaanden beklædte af Adelige, der undertiden ikke kunde skrive deres eget Navn men desto bedre forstode at fortære deres store Indkomster paa den yppigste og liderligste Maade. Ved Reformationen ophørte ligeledes alle de Ulykker, Munkene ved deres Skindhellighed, Overtro og falske Lærdomme havde udbredt over Danmark, hvilke Ulykker vare saa store, at det Gode, der ved enkelte af dem stiftedes, ingenlunde kan veie op mod det af de Andre forvoldte uberegnelige Onde. Bort Fædreland var ogsaa ret oversvømmet af dem. Det havde Klostersene for

Benedictinere, Carmeliter, Bernhardinere o. fl.; men den talrigste Sværm udgjorde dog de tvende Tiggerordener, Dominicanerne og Franciskanerne, der streifede Landet rundt og under deres Tiggeri fyldte Folket med Overtro, hvortil de havde den bedste Leilighed, da de ligesom havde forpagtet baade Skriftemaal og Afslad. Deres Udsvævelser og liderlige Levnet udbredte ofte dyb Kummer i mange hæderlige Familier, ligesom vi heller ikke bør glemme, at Nonnerne i deres Klostere ikke altid holdt Kndskheden i Være, men ofte bleve sagsøgte for deres berngtede Skjerlevnet. At disse og mange andre Misbrug ophørte, derfor takke vi Reformationen. Allerede Christian den Anden, hvis lyse Blik og Retfærdighedsjælelse vi siden ville faae mere Leilighed til at omtale, havde paa flere Maader søgt at indskrænke Geistligheden og blandt Andet forbudt Den at drage om i Landet med et talrigt Følge til stor Byrde for Borgeren og Bonden. Ei heller tillod denne Konge, at Prælaterne paa Herredagene maatte som forhen indfinde sig i pragtfuldt Optog med Piber og Trommer foran sig. Endnu mere svækkede Frederik den Første Catholicismen ved i Hertugdømmene at indføre Luthers Lære og tillade den offentligen at prædikes overalt i sit Rige. Under Borgerkrigen havde Grev Christopher, denne Hader af Catholikerne,

bortgivet og bortsolgt deres Bispesæde og plyndret deres Kirker og Kloostere. Men alt dette var kun Forspillet til Undergangen for den pavelige Bølge; at give den sit Banesaar var forbeholdt Christian den Tredie. Efterat nemlig Kongen med sit Rigsraad saa hemmeligt som muligt havde besluttet, at ingen Prælat herefter skulde bestyre noget verdsligt Embede, at Kloostrene skulde være Landets og Kronens Eiendom, og at alle Biskopperne paa een Dag skulde fængsles, blev denne Beslutning udført den 20de August 1536. Da Kongen den næstfølgende 30te October havde for de forsamlede Stænder ladet oplæse en Fortegnelse over samtlige Biskoppers Forbrydelser mod Staten, bekræftede Stænderne fornævnte Beslutninger og tagne Forholdsregler. Man tilbød dernæst de fangne Biskopper deres Frihed, naar de forpligtede sig til ikke at modsætte sig Udbredelsen af den lutherske Lære og hverken hemmeligt eller aabenbart at vække nogen Urolighed i Landet. Denne Forpligtelse indgik efterhaanden, skjøndt med ulige Beredvillighed, alle Biskopperne undtagen den roeskildske og bekjendte Rønnow. Han vilde ikke købe sin Frihed for Tabet af sin biskoppelige Værdighed, udlod sig med de bitterste Bebrejdelser mod sine Ordensbrødre, opfordrede dem til at vaagne op af deres lade Sævn og med Magt sætte ham i

Frighed; men da Jugen vilde eller vovede at følge hans Opfordring, døde han i sit Fængsel Aar 1544. — Saaledes var da vel Pavedømmets Magt tilende i vort Fædreland, men dog maae vi ingenlunde troe, at Evangeliets Lys strax kunde gjen-nemtrænge og adsprede Overtroens tykke Taage. Kun Sædekornet var nedlagt til christelig Op-lysning, men det maatte have sin beherige Tid til at spire frem, og længe — saare længe — varede det, førend Spiren kunde frodigen opvøxe til et frugtbringende Træ.

Vi komme nu til de i hine Tider af Adel og Geistlighed trykkede og forkuede Stænder, Borgeren og Bonden, hvis Vilkaar vi vilde finde beklagelsesværdige i Sammenligning med vore Dages glædelige Forandring ihenseende til de borgerlige Forhold. Derfor tilgive vi ogsaa gjerne hine mishandlede Mennesker, at de af Fortvivelse søgte ved given Leilighed at afkaste Aaget og blodigen hevne sig for de mange Mishandlinger og Indgreb i Menneskerettigheder, de maatte døie af deres mange og mægtige Despoter. — Kjøb-stædsborgeren var vist nok i en friere Tilstand og blev ikke saa foragteligt behandlet som den arme Bonde, men dog var Culturen dengang alt for ringe til at Borgerne ret kunde føle deres Værd som virkende Medlemmer af Samfundet.

Saae faa vare Undtagelserne fra Naahed og Uvidenhed. De Allerfleste maatte i deres Ansigt Svæd arbejde for deres nødtørftige Udkomme og betale trykkende Afgifter, ikke blot til Statens Larv, men ogsaa til deres verdslige og geistlige Øvrighed under allehaande Paaskud, som Uretfærdighed og Gjerrighed vidste at gjøre gjeldende under Tidsalderens Svaghed og Overtro. Borgeren havde ingen Forestilling om sit Samfunds Fordele og Mangler, endsiige at han skulde søge at fremme hine og afhjælpe disse. Alt Sligt troede han langt udenfor hans Sphære; derfor overlod han det til sin Øvrigheds ofte vilkaarlige Bestemmelse og var saaledes selv uden virkelig Selvstændighed, uden Følelse af sin betydningsfulde Stilling i Staten. For ikke at omtale, hvad Enhver af sig selv begriber, hvorledes hiin Borgerkrig svækkede og ofte reent standsede alle Erhvervsilder og udbredte Fattigdom blandt Haandværkere og den hele arbejdende Klasse, saa var ogsaa Handelen, der egentlig tilhører Kjøbstædborgeren og bringer Virksomhed og Velstand, paa hiin Tid næsten ene og alene i Geistlighedens og Adelens Hænder. Disse opkjøbte Dvæg, Korn og andre Landets Produkter enten som Commissionærer for Hansestæderne eller for egen Regning. De egentlige Kjøbmænd vare kun Hines Haand-

langere og maatte søge deres Fordelse ved Handel med Bonden, der af flere Grunde hellere solgte sine Produkter til Fremmede end til dem, hvilket man kan see af de Handelsbestemmelser, som i Christian den Andens Rescript Aar 1514 omtales med Hensyn til Bares Omsætning mellem Borgere og Bønder. Hansfestæderne vare de egentlige Handlende i Danmark; de indførte alle mulige Nødvendigheds og Overdaadigheds Artikler, som de afhændede til høie Priser og kjøbte igjen, ofte for Spotpriis, Korn og andre Produkter, hvorved de udtøredede Landets Marv. Iøvrigen havde Christian den Anden søgt at hemme dette Uvæsen, blandt Andet ved at forbyde Fremmede at fiske i danske Farvande, at fare om i Landet for at opkjøbe Qvæg eller lade det kjøbe af nogen Judsødt, kort ved at lægge streng Straf paa al Landprang og Forprang. Ligeledes søgte han at gjøre Kjøbenhavn til Oplagssted for den hele esterseiske Handel, for derved at betjene sig af Hollændernes Misundelse til at svække Hansfestæderne. Men Alt, hvad han havde foranstaltet til Afbræk for disse og til Danmarks Befrielse fra det Handelsaag, hvormed Tjebekkerne trykkede de Judsødte, opherte med denne Konges Regjering tilligemed saa meget Andet, han havde paatænkt til Landets Opkomst og Velstand. Saa snart Frederik den Første kom paa

Tronen, tilintetgjorde han sin Formands Bestemmelser og stadfæstede atter Hansestædernes Privilegier, der ogsaa for det meste vedbleve, indtil ved den Odensefle Reces 1560 nogen Fordel igjen vandtes for de danske Handlende. Af Christian den Tredies Anordning for Laugene og Næringsveiene i Kjøbenhavn, hvori bestemmes, hvilke Vare og i hvilken Qvantitet de maatte sælges af Grosferere, Kræmmere og Høkere, see vi, at denne Konge ikke Lidet tog sig af Kjøbstædborgeren, men Lybekkerne spillede i Handelen immer Hovedrollen. Den danske Kjøbmand stod for store Summer i de Tydskes Skyldbøger og maatte endda være glad ved, at ikke Creditorerne — som en anonym Forfatter fra hii Tid udtrykker sig — opskreve Gjelden for modtagne Vare med dobbelt Kridt. — Hvorledes Lybekkerne forholdt sig paa Bornholm — hvis Indkomster vare dem overladte paa 50 Aar af Frederik den Første, fordi de havde hjulpet ham mod Christian den Anden — bliver os indlysende af disse Oboeres aflagte Vidnesbyrd for de Commissairer, Christian den Tredie sendte til Landet, for at undersøge de indsendte Klagemaal over de lybekke Fogeder. Indbyggerne vidne nemlig for Retten og klage over, "at de haardt besværes med Vægt og Arbeide; at — naar der er noget at udsætte paa det

Smør, de yde til Slottet, fr. Ex. at det er saltet med stort Salt — da erklæres det for Bragsgods og de maae levere andet Smør, uden at faae det forrige tilbage; at de maae give Penge til Alabod paa deres Sogne:Ører, Kjøer og Qvier; at de ikke paa Den selv kunne faae disse Kreature saa gode, at Fogderne ville nøies med dem uden Alabod; at man ikke vil modtage nogen Galt, medmindre den veier 8 Lispund, efterat den er skoldet og reengjort, saa at der undertiden maa ydes halvandet Sviin for eet, hvilket aldrig var Sædvane i Bispernes Tid; at de gjeftes med 15 eller 16 Heste, naar Skrивeren drager ud;” o. s. v. saa at man kan see, hvorledes Lybekkerne vare en reen Landeplage og deraf slutte, at deres Forhold ikke var stort bedre paa andre Steder i Danmark, alt eftersom der gaves Leilighed til at udsue Borgerne og ikke Frygt holdt dem tilbage. Hvor farligt det ellers var for de dengang saa underkuede Bornholmere at forsynde sig i Noget mod deres høie lybekke Herskab, kan ogsaa sees i Bornholms Beskrivelse af de Straffebøder, de Aar 1538 maatte erlægge for en begangen Forseelse, nemlig fem Sølvkander, der efter Beretning af Jacobi a Melle vare hensatte paa Raadhuset i Lybek med følgende ydmnge og angerfulde Inscriptioner paa Lybsk:’

Paa første Kande:

"Dat Bornholm sin Heren vorsacket
Hest im to julckem Krose gemacket."

Paa den anden Kande:

"Woe doerlike breckt, moeth wislick bothen
Gehorssam hast gemackt

"Dat Bornholm mi hest torichten moethen
To Lübeck dem erbaren Rath."

Paa den tredie:

"Hedde Bornholm bedacht na framen
Were ich hiher nicht ghekamen."

Paa den fjerde:

"Ban Bornholm bin ich hit bracht
Dat maket untro unbedacht."

Paa den femte:

"Hedde Bornholm recht doen varen
Dieses Raetstuls had ich entbaren."

For at vi tilsidst kunne have en Oversigt af det 16de Aarhundredes Handelsvæsen er det ikke af Veien her at udtegne Følgende af en samtidig Patriots Skildring om vore Forfædres Handel paa hiin Tid: "Vi Danske, siger Han, have selv godt Korn, Malt, Meel, Fleck og Kjød, og Fisk nok, baade ferske, tørre, saltede og røgede; vi have og Kobber og Jern, Sølv, Elov, Træ og Steen at bygge med efter vor egen Begjering og

Willie; men vi kjøbe alligevel fremmede Vare og koste der store Penninge paa, som er tydsck All, rostoksk All, hamborger All, bremer All og andet saadant Mere; og vi kunde vel selv brygge bedre All hjemme, om vi ellers ville troe os selv og lade der god Humle til. Ingen er saa fattig hos os, at han jo skal have tydsck All at drikke, skulde han end tigge dertil, eller sælge sine Klæder eller Koen af Baasen dertil. Udenlandske Vare, som de havde en feie Ting behov, om de vilde ellers besinde dem ret, dem kjøbe de, og agte aldrig, hvormeget de skulle give derfor, eller hvad det er værd med Rette. Men Tydsckerne, Udclændige og Kræmmere see vel, hvad Folk og Kjøbmænd de have for Hænder. Dermed drage de Penninge, Guld, Sølv, Øren, Kjed og Fless og andre gode Vare af Landene, og sledske, besdrage, svige og daare os af det Bedste og Beste vi have. Naar de komme hjem igjen til Stæderne, da rose de storligen deraf i deres Compagnies Drik, Collaker og Gilder, hvorledes de have gjækket og bedraget os med deres gamle, forliggede og fordærvede Vare, og fange dog mere end ti-dobbelt fyldest for dem igjen; og sige tilmed: "So soll man de horsen Denen uttreten." Gud naade os, at vi skulle have Spot og Spee til Skaden!"—(Dancke Magazin 1ste Bind Side 47).

Men hvormeget end Borgeren stod tilbage i Oplysning, Selvstændighed og Følelse af sit Værd i Samfundet, var hans Stilling dog langt bedre end Bondens; thi Denne blev, som vi skulle see, behandlet barbarisk og ofte værre end et umælede Dyr. Naar vi betragte hans Trældom i hine Tider, falder vor Tanke især paa de tunge Byrder, som Livegenskabet, Hoveriet og Jagtretten paalagde ham; men disse vare hver for sig saa trykkende, at naar vi læse de strenge Love, hvormed de vare hævdede, og den grusomme Maade, hvorpaa Jorddrotten behandlede Fæstebonden, saa ville vi neppe troe Skribenternes Vidnesbyrd derom. — I det 16de Aarhundrede var det, at al den Undertrykkelse, som Cædvane havde indført i forrige Tider, blev grundfæstet ved bestemte Love. Vel syntes under Christian den Anden en blidere Skjebne at oprinde for den mishandlede Bonde, men snart blev denne Almuens ivrige Beskytter indsluttet i sit haarde Fængsel og forsvundet var med ham alt Haab om blidere Kaar for Almuen. Ved sine herlige Love havde denne Konge givet de umiskjendeligste Beviser paa sin utrættelige Iver for at forebygge Bondens vilkaarlige Behandling. Saaledes befaler han blandt meget Andet, at Bønderne skulle befries fra al ulovlig Beskatning og Told; at de

med deres Produkter maatte seile, til hvilken Kjøbstad de lystede; at Jngen maatte straffes, naar han i Høstens Tid skulde passe sin Bjerling og derfor forsømte en tilfagt Jagt; at Jngen skulde tvinges til Langægt; at der skulde være en ordentlig Contract mellem Fæsteren og Jorddrotten; at Bønderne maatte lade deres Børn lære i Kjøbstæderne, hvad Haandværk de vilde. Endvidere — da det, som vi læse hos Hvidtfeldt, ofte skete baade i Sjælland og andetsteds, at en fattig Bønde eller hans Barn blev solgt for en Hund, — saa bød den medlidende Christian saaledes: ”Slig ond og uchristelig Sædvane, som hidtil i Sjælland, Falster, Lolland og Møen været haver med stakkels Bønder og christne Mennesker at sælge og bortgive, skal efter denne Dag ikke ydermere skee; men naar deres Husbond eller Herfskab farer ureddelig med dem, og gjør dem Ulov og Uret, da maae de flytte af det Guds, de paa sidde, og ind paa Andens Gods, som Bønder gjere i Skaane, Fyen og Jylland.” Dette kunne vi dog ikke andet end kalde en retfærdig og christelig Lov. Endnu Et: Mogens Thomesen til Damsgaard, der havde mishandlet sine Bønder, lod Christian optage af Graven og hængte paa Narhuus Gade; og Johan Reventlov maatte bøde 7 rhinske Gyllden i Guld og 20 Klippinge, ”fordi han havde

ladet en Bonde flaae i sin A..". Intet Under derfor, at Almuen ønskede at udrive en saadan Beskjermer af Fængselet og at vove Liv og Blod i Kampen for at sætte ham paa Tronen igjen. Med fuld Ret har vor Korte i sin "Nordens Statsforfatning" kaldet Christian en Konge, der havde System i Tanke, hvorefter han vilde føre Staten til Kraft ved at sætte dens Evner og Fordele i Brug. Med god Grund have andre dybtænkende og sandhedskjærlige Mænd sat denne Konge langt over sin Tidsalder. — Men neppe var han borte, ferend den jydffe Adels, der nu havde faaet frie Hænder, lod hans Lovbog som "ugudelig" og "formastelig" offentlig brænde i Viborg og nu slog Trældommen dybe og stærke Rødder og kjendte næsten ingen Grændser. Efter Hvidtfeldts Beretning gav Frederik den Første "Adelen Hals og Haand over deres egne Bønder og Tjenere og en saa drabelig Frihed, som ingen Konger udi Danmark havde udgivet." Nu blev Livegenskabet lovligt, saa at endog Selveiernes Sønner maatte deles til Stavns paa Een nær, der maatte blive ved Bøndergodset. Nu tog det ubestemte Hoveri saaledes overhaand, at Kongen ikke mere kunde modstaae dets Misbrug. Den mægtige Adels fik sin Konge Christian den Tredie til — i Forordningen 1551 og i Recessen 1558

at byde: at Fæstebonden skulde vise sin Husbonde og hans Foged Hørlighed og Lydighed. Nu blev den hoverigjørende Bønde — ofte med Forsømmelse af sin egen Avling — plaget Dag ud og Dag ind med at kjøre Gjødning, pleie, saae, harve, høste, indkjøre Sæden, fløve Steen, fælde og stævne Træer, hugge Brænde, opføre Hegn, istandsætte Bygninger, grave Grøfter, gjøre Vgter, kort Alt, hvad Herremanden fandt for godt; og vovede Noget at besvære sig derover, eller, som det hed, at mukke, knurre og ræsonnere, da var Ladefogdens Ridespidst, Træhesten, Hullet m. v. strax tilrede, for at lære den Opsætsige og Efterladne Hørlighed og Lydighed. Ja Kogteren og Hundedrengen paa Herregaarden kunde frit byde over Hovbønden og maatte adlydes.

For at gjøre Plagen fuldstændig kom til alt Fornævnte endnu de grusomme Jagtlove. Naar vi i vore Dage see de i denne Henseende tilbageblevne Misbrug paaankede i offentlige Blade, af Mænd, der ere Bøndens Venner og gierne ville hævde Dennes Ret, saa maae vi vel billige disses ædle Bestræbelser, men dog derhos tilstaae, at al den Fortred, Jagtberettigede nu kunne tilføie Landmanden, er næsten at regne for Intet mod den Skade og Ulempe, hine Tidens ustyrlige og ved strenge Love hævdede Jagtlyst overalt medført.

Dengang maatte Bonden, saasnart det høie Herfskab behagede at more sig med Jagten—og dette behagede man meget ofte—møde paa Pletten med det behørigte Antal Klappere og disse bleve yderst grovt behandlede baade af Junkere og Jægere. Om den fattige Landmand for denne Løben, Hujen og Klappen forsømte sit allernødvendigste Dagværk og tilfattede Helbred og Liv, derom spurgte de naadige Herrer ikke. Naar de vilde Dyr nedtraadte Ugerdyrkerens Sæd, opaad hans Hest, adelagde hans Hegn, da kunde han ikke fordre mindste Erstatning, men kun vente Skjeldsord og anden grov Konfekt, naar han vovede at paatale sin Ret eller blot beklage sig derover. Intet Under derfor, at i eet Aar det resterende Landgilde maatte af Nødvendighed, da der Intet var at betale med, eftergives Bønderne i et Sogn i Jylland for medelft den Skade, Dyrene havde gjort paa Sæden. Wille vi have et Exempel paa den Tids barbariske Jagtlove, da kan det tages af Christian den Tredies Reces 1537, hvori der befales, "at Enhver, der kunde overkomme Krubshytter, havde Magt at stinge begge deres Dine ud eller hænge dem i det første Træ." Kongens Embedsmænd skulde nøie agte paa, at Borgere eller Kjøbstæds-mænd ikke skjød eller ihjelslog Dyr under Livs, Halses og Godses Fortabelse. Længere hen i Tiden

skrev Frederik den Anden saaledes til Bønderne:
 "Bider, at Vi ere komne i Erfaring, hvor-
 ledes at en stor Part af Eder skulde holde mange
 Hunde, som udløbe paa Skoven og udi Marken,
 og forjager og ødelægger Dyrene, da ville Vi det
 saa alvorligen holdet have, at Ingen af Eder
 skal holde mere end een Hund udi sin Gaard og
 samme Hund skal det ene Fremmerbeen være af-
 bugget ovenfor Knæet." — Saa mishandlet, ussel
 og fortrykt paa alle Maader var den danske Bonde,
 at Hamsfort, af hvem vi forhen have anført et
 Skilderi om Adelen, med fuld Ret kunde beskrive
 Bondens Kaar saaledes: "Den ringeste Stand i
 Danmark indbefatter Dem, som boe paa Landet i
 Byer og Torper, og med Qvinder og Børn har
 Baaning tilfældeds med deres Qvæg. Hytter med
 Lervægge og Straatag er deres Huus; Grovbrod,
 Melk, Fleisk, Byggrod og Kaal deres Føde, Valle
 og Øll af Havremalt deres Drikke, en Kofte af
 Badmel eller Lærred, to Sko og en luslidt Hue
 deres Dragt. Deres Herskab, som de kalde Hus-
 bonde, maae de ofte trælde for. Der er Intet,
 hvortil disse stakkels, slaviske Mennesker jo be-
 qvemne sig, Intet, som de — naar de tilfiges —
 tør vægre sig ved; thi i saa Fald vilde de haardt
 vorde straffede. Det Allertungeste for denne Klasse
 af Medborgere er, at kun en liden Deel selv eier

de Gaarde de beboe, men at de aarligaars maae svare en vis Landgilde i Korn og andre Vare til Proprietæren, af hvem ogsaa Bønderne i Tilfælde af Faderens Død enten maae fæste Gaarden for hvad han vil lade den for, eller og betale deres Frihed i dyre Domme.”

3.

Naar vi fremdeles betragte den danske Kirkes Tilstand i hine Tider, da vide vi allerede af det Foregaaende, at der blandt alle Stænder herskede to kirkelige Partier og at hiin Borgerkrig vel havde sin Grund i Stridigheder om Tronfølgen, men at den Hestighed, hvormed den førtes, havde en vigtig Aarsag i de Meningsforskjelligheder, der i religiøs Henseende herskede blandt Catholiker og Protestanter. Og dette var i Sandhed en alvorlig Kamp; thi den førtes mellem Mærket og Lyset, om aandelig Trældom og Fornuftens Frihed, af Hierarkiets Slaver og Evangeliets Tjenere. Men hvor heftig denne Strid var, og hvor følgerig den Seier, som Luther og hans Tilhængere vandt, har været, endnu er og stedse vil blive, det kan Ingen gjøre sig et nogenlunde tydeligt Begreb om, uden han forestiller sig Christendommens Tilstand for 300 Aar siden saavel i det øvrige Europa

i vort Fædreland; thi med saare faa Und-
 tagelser var den eens overalt, om den end hist
 og her fremtraadte under noget forskjellig Skik-
 kelse. Det Onde, der ved Reformationen skulde
 udryddes, havde fæstet saa dybe Rødder og ud-
 bredt sig saa vidt, at vi her — om ellers ved
 Noget — maae erkjende, at dets Formindskelse
 ikke kunde udføres ved menneskelig Wiisdom alene,
 naar ikke det guddommelige Forsyn dertil havde
 lagt sin Kraft og Velsignelse. Frelserens Lære,
 der skulde være Verdens Lys, havde man indhyllet
 i Overtroens Mørke. Gudsdyrkelsen, der burde
 være Tilbedelse i Aand og Sandhed, var ned-
 værdiget til tomme Ceremonier og byrdefulde Selv-
 plager. Den aabenbarede Religions Kilder, der
 indeholdes i de Christnes hellige Bøger, havde
 Kleresjens Uvidenhed og List gjort utilgjængelige
 og urene, ja næsten reent tilstoppet. Haardt
 trykkedes de Christne af Pavenes Jernaag, og
 hans snilde Apostle, disse Ulve i Faareklæder,
 vaagede paa det nøiagtigste over, at Ingen veeg
 et Haarsbred fra de fastsatte Normer og vedtagne
 Skikke. Bovede Nogen at forkaste eller ringeagte
 Munkenes overtroiske Snaak og bruge sin sunde
 Fornuft eller see ved Aabenbaringens Lys, da fore
 De løs paa en saadan Kjetter som glubende Tigre
 og hevuede sig med grueligt Bod, frygtelige Band-

straaler, skumle Fængsler, brændende Baal, og ængstede Samvittigheden ved at true med evig Fordømmelse og Helvedes Qualer. Det vilde blive et vidtløftigt Arbejde at opregne den Mængde Ceremonier, hvormed Guddommens Tilbedelse vanshellignedes, det overtroiske Blendværk, hvormed Sandhedens Lys fordunkledes, de Plager og Bodsøvelser, hvormed de Christne trykledes, det pharisaiske Hykleri, hvormed man under Fromheds Maske tillai sig Navn af Gudsrygt og Hellighed. Kun enkelte af de groveste Bilsfarelser, hvormed Pavedømmets Vælde kunde vore Forfædre, ville vi berøre som skarpe Træk af hine Overtroens, Gjerrighedens og Herskesygens fæle Skikkelser.

Vi støde da allerførst paa hiint Overtroens Uhyre, dette afskyelige Foster af uundstuelig Tørst efter Guld, den dræbende Gift for al Moralitet, denne frække Bessjerner af Laster og Uterligheder. Vi mene den almindeligen udbredte Afslads handel, som med den frækkeste Uforsammenhæng blev drevet af de Kræmmere, Paven udsendte og hvilke især opbragte den ædle Luthers billige Harm. Dette Onde naaede ogsaa vort Fædreland. Historien beretter blandt meget Andet, at Christian den Anden lod sig betale 1100 rhynske Gylden af den pavelige Legat Angelus Arceimbaldus, for at denne i Danmark maatte forsalg af Syndsforladelse

indsamle Penge til Opførelsen af Peterskirken i Rom. Og man kan ikke negte, at Legaten benyttede den givne Tilladelse med største Iver og for sine Indulgentsfedler tilkjøbte sig en betydelig Mængde Smer, Fleesk og andre Landets Produkter. Johan Tøkel, som heri var Legatens trofaste Assistent, fik ved dette Afsladsvæsen sammenskrabet 20,000 Gylden i Danmark. Vi lære ogsaa ved denne Leilighed at beundre den hellige Faders, Christi Statholders, Medlidenhed og Barmhjertighed mod de arme Syndere. For at ikke Nogen, ei engang de mest Forarmede, skulde være udelukt fra denne Naade, kunde han for nogle faa Skillingen erholde Afslad for de største Forbrydelser, saa at man forsikkrede ham, at han skulde komme ud af Easternes Pøl og Dynd ligesaa reen som han var, da han rensedes ved Daabens hellige Vand! Og for at ikke de begangne Synders Størrelse eller Mængde skulde vække Tvivl hos Nogen om Guds Naade, vovede den uforskammede Tøkel frækt at paastaae, at Kirkens hellige Fader kunde give Forsoning ved sine Indulgentser for den gyseligste Brøde, ja om man endog havde bedrevet Utugt med — Guds egen Moder. — Aldrig har Bogtrykkerkunsten produceret noget Afssneligere end hiin Tært, som Mar 1514 udkom i Rom selv, om ikke efter Pavens udtrykkelige

Befaling, saa dog uden at han ved noget Forbud satte sig imod den. Denne Bog er bekjendt under Navn af *Taxa Cancellariæ Apostolicæ* og indeholdt en Fortegnelse over den Sum, man havde at erlægge for at faae Ulfad for de groveste Forbrydelser og skjendigste Misgjerninger, saasom: Manddrab, Sodomiteri, Blodskam med Forældre og Sødskende, o. s. v.

Hvo maa ikke ved den blotte Tanke om Sligt forbauses over hiin Tids Uvidenhed og Daarskab, og dybt serge over det Bedrageri, den Ulykke og Fordærvelse, hvortil rænkefulde og gjerrige Menneſker misbrugte den himmelfendte Lære; thi Denne maatte tjene til Skalkeskjul for alle saadanne opdigtede og falske Lærdomme! — Der vare vel mange andre Maader at forsone Synder paa, men mærkeligt er det, at de dog næsten alle tilsidst gif ud paa Penge eller Penges Værdi. At dette var saa, derpaa have vi et gyldigt Vidnesbyrd af den protestantiske Præst Frederik Myconius, der døde 1546, samme Aar som Luther. Han havde forhen været Munk og var derfor ret indviet i Kleresiets Aand og kjendte tilgavns alle Hierarkiets Misbrug. Lidet ville vi her uddrage af hans egne Ord: "Intet lærtes — siger han — om ægte Dyd og de Pligter, der paaligge alle Stænder. Sligt ansaacs for Bagateller. Hver Dag opfandtes noget Nyt, der

skaffede Præster og Munkke mange Penge. Hvo-
 der betalte flækkeligt, han var en sand Angrende,
 ham lovedes den evige Salighed. Bodsridler
 vare blandt Andet: Fasten, idelig Opramsen af
 Herrens Bøn, Paakaldelse af Sancta Ursula,
 Birgitta og andre Helgeninder, Syngen og Brølen,
 Tuden og Hulen Nat og Dag. Ved fromme
 Dvølsler gif Præster og Munkke tilhaande og solgte
 for contant Betaling Helgens Fortjenester. Alt
 Saadant bekræftede og beskyttede Paven. Der
 gaves ogsaa Pilegrimsvandringar til Rom, Jeru-
 salem og andre Stæder, men fra saadanne besværlige
 Reiser kunde man friskjæbe sig med Penge. Til
 Klosterne og Præsterne bragtes Guld og Sølv,
 Klenodier, Gæs, Høns, Vender, Æg, Smør,
 Hør, Hamp; og da gjensød Alt af Sang, da
 tonede Klokkklang, da dutede Røgelse og Virak.
 Saa paafulgte Fraadsferi og Sviren og derpaa
 Messer, hvormed Alt besegledes. Ei heller holdt
 man sig fra Utugt og Bellyst; Skjøger og Hore-
 jægere savnedes ei heller; og alle slige Skjændig-
 heder udfonedes lettelig ved—en pavelig Indulgents."
 Vi kunne ikke noksom undres over, at endnu i
 vore Dage Indulgentser — om end i en ædlere
 Hensigt — finde Sted i den catholske Kirke. Saa-
 ledes læstes under 4de Juli d. N. i Mailands
 Avis, at Erkebiskoppen der i et Hyrdebrev til

Geistligheden og de Verdslige meddeler dem, der yde Cholera=Syge kraftig Bistand, en hundrede Dages Indulgents. Det var interessant at vide, om Noget for denne Betaling virkelig sætter sit Liv i Fare; men blot deri, at saadan Betaling udloves, ligger allerede Beviis nok for Almuens Overtro og Uvidenhed i hine Lande selv i vore Dage.

Et andet frygteligt Unde, hvorved Paven og den catholske Geistlighed havde vundet et alvældigt Herredømme over hele Christenheden, var Bandsættelsen. Naar Tordenresten lod fra Vaticanet og Lynstraalen udslungedes af den saakaldte Christi Vicarius, da skjævede ikke alene den Enkelte, den Usmægtige og Ringere, men ogsaa de mægtigste Fyrster, hele Riger og Folkeslag. Naar Paven lod sin Bandbulle udgaae, da rystede Kongers og Keiseres Troner, da ikke alene svigtede Undersaatter deres bandlyste Herre, hvem de dog havde svoret Trosskab og Lydighed, men paa Pavens Bink grebe de endog til Vaaben, forfulgte og udjagede deres retmæssige Øvrighed. Bandsstraalen var det skarpe og dræbende Vaaben, hvormed Paverne over hele Christenheden hævdede deres Myndighed, blandede sig med afgjærende Stemme i Staternes vigtigste Anliggender, og gave de uretsfærdigste og taabeligste Edikter uimodstaaelig Bægt, ja rakte enhver Morder baade Dolk og

Gist til den Bandsattes Udsettelse af de Levendes Sal. Kun hine Tidens store Uvidenhed og Overtro kunne forklare os Muligheden af saadanne Virkninger af Bandstraalen. Hvor skrækkeligt saae det ikke ud i det Land, der var lyst i Band! Ingen Gudstjeneste maatte holdes, Alterne blottes for alle deres Prydelser, Kirkeklokkerne, der ellers kaldte Folk til Helligdommen, maatte ikke lyde, men bleve enten recnt nedtagne eller Knevelerne i dem fastbundne, Daaben maatte ikke forrettes, den hellige Nadvere ikke meddeles, de Døde ikke begraves i den saa kaldte Gudsjord, d. e. paa de indviede Kirkegaarde. Da de uvidende og overtroiske Mennecker meente, at Ingen kunde blive salig uden at begraves i Christenjord, lod man Eigene ligge ujordede i Haab om Bandsættelsens Ophævelse, og Disses Forraadnelse og Stank forøgede endnu mere den almindelige Rædsel. Desuden vare Alle forbundne til — hvad man vel under saadan total Udelukkelse fra alt det Helligste ikke havde behovet at befale — at tilkjendegive deres Sorg i Miner og Udsærd og ikke at hilse hinanden paa Veie og Gader. Disse Straffedomme udøvedes saalænge indtil Synderne, d. e. Overtræderne af Pavens og hans Tjeneres Villie, havde udfundet deres Brøde paa en eller anden Maade. Den hele Ceremoni, hvormed en

Bandsættelse udførtes, var ogsaa vel beregnet paa at vække Skrækkebilleder i Phantasien. Tolv Præster eller Munkke, der skulde forestille de hellige Apostle, stode med brændende Voksstaber i Hænderne i en Kreds om den Prælat, der forestillede Christus, og denne paabød nu Folket den dybeste Taushed og oplæste derpaa med tordnende Stemme Bandsformularen, der lød som følger: "Forbandede være De i Byen og paa Marken! Forbandet deres Lade, deres Livsfrugt, deres Afgrøde! Forbandede være de, naar de gaae ind og naar de gaae ud! Lad dem fordærves ved Christi Gjenkomst! Ingen Christen bringe dem sin Hilsen! Lad dem begraves som Fæet, lad deres Liig ligge paa Jordens Overflade og der forraadne til Skarn og Møgdhynger!" — For at bevise de skrækkelige Virkninger saadanne Bandslysninger havde, behøve vi ikke længe at lede efter Exempler saavel i andre Riger som i vort Fædreland, men de kunne her kun kortelig berøres, da vi blot have lovet et Omrids af Kirkens Tilstand i Danmark nærmest ved Reformationstiden. Vi bede derfor vore Læsere blot at lade Tanken falde paa Keiser Henrik den Fjerde, der formedelst det Band, hvori han var sat, maatte efter sin Død — foruden al foregaaende Ydmygelse — i hele fem Aar savne hæderlig og christelig Jordeførd; eller paa Vilhelm af Trier, der

havde opmuntret Henrik til at foragte Bandsættelsen og fandt en pludselig Død — formodentlig ved Snigmord — og nu foregav man, at han aabnede sig for en Abbed og jamrede sig over, at han i Helvede led retfærdig Gjengjeldelse for sin Ugugelighed. For ikke at nævne flere Bandsættelser mod fremmede Fyrster, gaae vi over til enkelte Tildragelser af vort Fædrelands Historie, hvorved Enhver uden Bausfeligbed vil overbevises om, at Danmark under Pavens Tyranni ikke nød en meget mildere Behandling end andre Lande, om vi endog ville indrømme, at Rigets fjerne Afstand fra Rom gjorde Undertrykkelsen mindre haard og varig. Christopher den Første var yderst misfornøiet med, at Paven mod hans Broders, Erik Ploppennings Anske havde udnævnt den trodsige og egenraadige Jacob Erlandsen til Erkebiskop i Lund, og da denne nu tillige ved den største Ringegagt baade i Ord og Gjerning forbittrede Kongen og omfider blev sat fast paa Slottet Hagenskov i Fyen, blev Christopher med sit hele Rige lyst i Kirkens Band; og da han havde Mod nok til at modsætt sig dette Interdict og tvang Geistligheden til at holde Gudstjeneste, blev han ryddet af Veien ved Gift, der blev givet ham enten ved et Gjestebud eller efter Andres Mening i Nadverens Sacramente af en Domherre fra Aarhus ved Navn Arnjast.

Med samme Erkebiskop saavel som med Biskopperne i Koeskilde og Odense havde ogsaa Erik Glipping, Christophers Søn, høist fortreidelige Stridigheder og da disse ikke i Mindelighed kunde afgjøres, sendte Pave Clemens den Fjerde en Cardinal som Fredsmægler; men Denne satte sig selv paa Dommerstædet og indstevnede for sig baade Kongen og hans Moder; men da disse ikke medte, sendte Cardinalen en Skrivelse til Kongen med de haardeste Bebreidelser og satte ham og alle hans Venner i Vand. — Endnu værre gif det Sønnen Erik Menved. Ligesom Farfaderen havde ladet Erlandsen iængsle for hans Dvsætsighed, saaledes lod Menved den overmodige og trættekjære Erkebiskop, Johannes Grand gribe og sætte i Forvaring. Men strax var Paven ved Haanden, sendte Legaten Ifarnus, lod — uden Sagens Undersøgelse — hele Danmark sætte i Vand og paalagde Kongen en Mulkt af 40,000 Mark Sølvs. For at formilde Pavens Brede maatte Danmarks Konge i de allerdyndigste Udtryk bede om Naade og Tilgivelse. En Afskrift af dette Brev, der maa oprøre enhver Danst, er at læse hos Hvidtfeldt. — Endnu et Exempel af det private Liv: Jens Globes, en danst Adelsmands, Enke havde formedelsst en Arvestrid fortermet Prælaten i Borglum (det gamle Bispestæde i Hjøring Amt) og denne satte hende i Vand, hvis sørgelige

Virkning blev, at hendes Bønder formelig negtede hende Endighed; hun maatte forlade Gaard og Gods, og i syv samfulde Aar tilbringe det krummerligste Liv, da hun blot ved Hjælp af een Tjenestevige, der var bleven hende tro, maatte skaffe sig sin Underholdning ved selv at pløie og dyrke Jorden. See — saaledes virkede Båndstraalen i det offentlige og private Liv, og saaledes vedblev dens Virkninger mere og mindre lige til Reformationen. Vi maae vist nok undres over, at Christian den Anden slap fri for Vatikanets Hæv, da han, formedelst det troløse Forhold af Arcebiskop i Sagen med Sverrig, havde ladet Dennes Broder Antonellus fratage de Bæ, han for Afsad havde indsamlet; men Tingen var: Pave Leo den Tiende var Kongen bevaagen af egen Interesse. Han ventede nemlig at bevæge Christian til Deltagelse i en Tyrkekrig og frygtede desuden heiligen for, at Kongen skulde antage sig den da fremtraadte Luther. Derfor var den hellige Fader saa naadig, at han endog overdrog Christian at udføre Båndbullen mod Rigsforstanderen Steen Sture den Yngre, der havde affat Erkebiskoppen i Upsala, Gustav Trolle, efter hvilken Båndfættelse de Svenske skulde bøde 100,000 Ducater. Det mest Oprørende ved alle flige Tildragelser er, at Paven, der saaledes tiltog

fig Net baade til Uflad og Bandsfattelse og vaastod at have Himmeriges Nøgler til at ovlade eller tillukke Naadens Dør, for hvem han lystede, ofte selv var det ryggesløseste Menneske, hvorpaa det jo var saare let af Pavernes Liv og Levnet at opregne mange og det heist oprørende Exempler.

Førend vi forlade Kirkens Tilstand under Pavedømmet, maae vi kortelig berøre Læren om Skjærvidden. Sjælen maatte — saa lærte de listige Klerke, altid speculerende paa Gevinst — luttres i Jlden fra deres Syndepletter, for at de ubesmittede kunde indtræde i de Saliges Boliger; men denne Luttringstid kunde forkortes ved Messer, d. e. Bønner for Sjælens hurtige Udlesning af Jlden. Jo rigeligere de Afdøde i Testamenter eller deres Slægtninge ved Gaver betænkte Paven og Geistligheden, Kirker og Klostere, desto kortere blev Pinen for den Hedenfarnes Sjæl. At dette var en rig Indtægtskilde, er begribeligt; thi deels er det let at forlokke et Menneske til Gaver, naar det er omspændt af Dødsangest og Tanken om Dommedag, deels seirede Lysten i saa overtroiske Tider let over fromme Slægtninge, der havde den Afdøde kjær og gjerne vilde fikke ham en mildere og hurtigere Overgang til den tilkommende Verden. I Danmark som i andre Lande læstes ikke alene Messer for de Døde, men ogsaa — som

Münter i sin Reformationshistorie har anført af en Dialogus om den papistiske Messe, trykt 1533—
 ”for at fange og gribe den onde Krop, der havde stjaalet Gods og Dvæg, og hænge ham op; for at finde tabt Gods og Penge, for at Faar og Dvæg ikke skulde vantrives, o. s. v. — Men alt Dette fik ved Reformationens Indførelse et andet Udseende, da alle Vigilier for de Afdøde m. m. affskaffedes ved Kirkeordinantsens udtrykkelige Forsbud; saa det blev sandt, hvad fornævnte Dialogus siger om Messen:

”For saadanne Ting og andet Mere
 Vel hundred Tusinde og end Flere
 Undte hende (Messen) ganske saare vel,
 De agte hende nu ikke ved et Sildeskjel.”

For end mere at fordrive Overtroen og den catholske Geistligheds falske Lærdomme, lod Christian den Tredie besørge en dansk Oversættelse af Bibelen, hvoraf allerede Tausen 1535 havde udgivet de fem Mosebøger. 1539 udkom Dommerens Bog og i de følgende Aar efterhaanden det Dværgige af den hellige Skrift, der saaledes aabnede sine rige Skatte for Folket til Lærdom og Forbedring, til Trost og Haab i Livet og Døden.

Naar vi da overskue den danske Kirkers Tilstand paa hiin Tid, gribes vi ikke alene af den dybeste Taknemmelighed mod Forsynet for vore

nuværende bedre Vilkaar, men føle ogsaa den varmeste Erkjendtlighed for Alle, der med Ord og Gjerning have fremmet den evangeliske Troesbekjendelse blandt vore Forfædre. Med Kjærlighed mindes vi ei alene den milde og christelige Konge, der vilde, at Evangeliet skulde læres i dets Reenhed, men ogsaa alle Dem, der kæmpede for at fremme hans store Værk og hævde Samvittighedens Frihed. En Herman Fast, Johan Tausen, Franciscus Wormordus, Bugenhagen og Palladius, fort Alle, der før, under og efter Christian den Tredie virkede for Reformationen, ere os dyrebare og uforglemmelige Navne. — Vi kaldte Christian den milde og christelige Konge, og have beviist vor Ret dertil ved hvad vi allerede have anført om hans tilgivende Forhold mod de gjenstridige Beletrede og mod de fængslede Biskopper, hvilke han formedelt deres haarde Modstand havde havt rimelig Grund til at være høist misfornøiet med. Vi ville endnu tilføie nogle faa Træk af hans lemfældige Fremgang ved Reformationen: Kongen besad selv gode theologiske Indsigter, som sees af hans Brevverling med Datidens Lærde. Derfor havde han ogsaa selv udkastet en Plan til den nye Forordning for Kirken; men han indførte ikke denne Lov ved noget Magtsprog eller paa egen Haand, for — som han selv siger —

”at man skal vide os ikke at have været selvraadige eller fremfusende her udi denne Handel men at have brugt mange og mærkelige Tilhjælpere.” Han lod nemlig først de danske Theologer prøve Udskæft, dernæst gjenneemsee baade af Luther og Melancthon, derpaa Loven fremlægge for Rigsraadet, og siden for en Forsamling af 36 Geistlige; og da disse havde givet den sit Bifald, blev den endelig gjort gjeldende i hele Riget. Efter Dens Forsskrifter maatte da Bugenhagen, der var kaldet til Danmark, indvie de nye Superintendentter, nemlig Franciskus Wormordus til Bispestolen i Lund, Peter Palladius i Kjøbenhavn, og han fik Forrangen for de øvrige, da nu Titel af Erkebiskop ophørte, Georg Sædolin i Odense, Mathæus Schade eller Lang i Marbun, Jacob Schønning i Viborg, Johan Wandalin i Ribe og Johan Thomsen i Aalborg. Den høist rimelige Grund, hvorfor Danmarks første evangeliske Lærere, Tausen, blev aldeles forbigaaet ved Superintendentvalget mener vor Mønter at være ”hans Characters Hestighed, som især yttrede sig i Declamationer og havde tildraget ham saa mange Uvenner. Det var nødvendigt, at de første Bisper vare milde, fredeligssindede Mænd, som søgte at læge Saarene, men ei at rive dem op igjen, og ikke havde saa meget per-

souligt Had imod sig. Tausen blev altjaa i et underordnet Embede, men efter nogle Aars Forløb, da Bandalin døde, valgte Ribestifts Geistlighed ham til sin Biskop." — Fornævnte Biskopper vaalagdes af Kongen at formane Folket til Fred og Enighed, og selv trolig og retfærdig at udøve den Ret, han viselig havde ladet Dem beholde. Klosterne bleve ikke voldsomt ophævede, men skulde blive i deres gamle Forfatning, saalænge de daværende Ordensbrødre opholdt sig i dem. Det blev tilladt enhver Munk og Nonne at forlade deres Kloster og at gifte sig, hvilken Tilladelse skal i den Grad have virket paa Nonnerne, at inden 30 Aar alle deres Celler stode øde undtagen i Maribo. De Kloster, der strax forlodes, skjenkede Kongen til Oprettelse af Hospitaler og Skoler. Naar en Munk forlod sin Celle, gaves ham en Klædning, Rejsepeng og en Gave. Tiggermunkenes Orden blev vel ophævet, men de Ældre og Engeelige kunde dog blive i deres Kloster og skulde der "fødes for Guds Skyld". — Disse og lignende Exempler ere Beviis paa, at Christian den Tredie viste den Kjærligheds Aand, Evangeliet skal indgyde sine sande Bekjendere; og dette hans Sindelag var det især, der frelsie Danmark fra de store Uroligheder og blodige Scener, af hvilke Reformationen i de fleste Lande ledsagedes.

4.

Endelig staaer tilbage i vor Oversigt over hine Tiders Tilstand at fæste vore Tanker paa den Grad af Oplysning, der herskede; og her maae vi da især blive staaende ved Universitetet og Latinskolerne. De Uroligheder og den Forstyrrelse, en treaarig Borgerkrig medførte, Almuens Trældom under Adelens Despoti, den herskende Uvidenhed og Overtro, som Catholicismens Herskelykke og Gjerrighed nærede, alt dette lader os allerede formode, at det ikke stod godt til med Culturen i Borgerfamsfundet, med Videnskaberne ved Høiskolen og Underviisningen i Skolerne. Denne vor Formodning vil blive fuldkommen bekræftet ved at uddrage det til vor Hensigt Passende af hiin Tids Love, Vedtægter, m. v. ihenseende til Universitetet og Skolerne. Atter her finde vi strax et nyt Beviis paa den Enevælde, Paven og Kleresiet havde anmasset sig, at nemlig Intet, hvad der kunde henregnes til Underviisning og Studeringer, maatte foretages uden Geistlighedens Bestemmelse og Pavens allerhøieste Approbation. Saaledes maatte Erik af Pommern, der allerførst tænkte paa at oprette et Universitet i de nordiske Riger, for at forebygge de Studerendes Udenlandsreiser især til Paris, derom ansøge Pave Martin den Femte, af hvem Kongen 1418 erholdt

en Bulle, der gav Tilladelse til et Universitets Oprettelse, dog under den udtrykkelige Betingelse, at ved Dette ikke maatte læres Theologi, og at hele Bullen ingen Kraft skulde have, med mindre Universitetet var oprettet inden to Aar fra Tilladelsens Dato. Men Tiderne vare for urolige baade under Erik af Pommern og Christopher af Baiern, saa at Intet blev foretaget sørend mod Slutningen af Christian den Førstes Regjering. Denne Konge — om hvem Rasmus Michelsen Glad eller Lætus siger, at han selv ikke var lærd men indsaae Værdommens Værd, og undte Andre de Kundskaber han selv søgte Afssavn af — fik af Pave Sixtus den Fjerde ved Bullen 1475 Frihed til at stifte et Universitet, hvor der — tænkt hvilken Gunstbeviisning — ogsaa maatte foredrages Theologi. Denne Tilladelse omtaler Hyldtsfeldt saaledes: "Aar 1474 forhøvede han (Kongen) til Rom Pave Sixti Privilegium om et almindeligt Studium at maatte anrette til Kjøbenhavn, hvilket Pave Martinus den Femte vel havde forundt Kong Erik af Pommern tilførn, men det var ikke kommen udi Verk. For saadan hans christelige Forsæt til boglige Konster have vi hannem endnu at takke denne Dag, at vort Fædreland er befriet fra Mørkhed og et barbarisk Væsen, at vi for medelst hans Velgjerninger have Skoler her hjemme,

som Ungdommen udi Kunde optugtes udi latinſke Sprog og anden Lærdom, hvoraf Fornuft og Forstand her kommer." Vel reiste nu Magister Albertſen til Cöln, for derfra at hente Lærere til Akademiet og dette indviedes ogsaa med stor Høitidelighed i Frue Kirke den 1ſte Juni 1479, men af Mangel paa Indtægter kunde intet Betydeligt foretages til Universitetets Fremme. Den første Rector Magnificus var Adelsmanden, Magister, Kannik i Odense og Roeskilde, Jesper Henriksen til Sandagergaard. For at see Lidet af hine Tidens Skikke, kunne vi ikke forbigaae her at anføre Noget af de Statuter, Erkebispnen i Lund gav for Akademiet: "Rector Magnificus ſkulde i Embedsforretninger bære en smuk Overkjole og Kabats, foret om Vinteren med Foderværk, om Sommeren med Silke; have et ſkikkeligt Følge med ſig og idetringeste een Pedel foran ſig med Scepteret. Lærerne ſkulde gaae i ærbar geiſtlig Dragt, ikke i udſkaarne eller i Strimler nedhængende, eller i ufømmeligen forkortede eller ſtribede, flammede og ternede Klæder, ei heller i Buxer af adſkillige Farver, ei heller med Kjæder, Spænder eller andre Lægmands Smykker; ei heller bære eller lade bære efter ſig Kølve eller andet Væрге. De Studerende maatte ikke yppe Klammeri; ikke være drikkældige,

ikke Nattesvømmere eller stjæle, ikke frequentere liderlige Steder, ikke spille med Terninger, ikke fornærme Hofffolkene. Hvo der gjorde sig Skyldig i Sligt, skulde i Forhold til sin Brøde straffes efter Skjen af Rector og fire Decani. Blev en Saadan uforbedret, skulde han berøves alle Rettigheder og al Udgang til Universitetet."

Under Kong Hans vedblev man at reise udenlands for at studere, især til Paris og Edln, hvorover Kongen i sit aabne Brev 1498 viser sig misfornøiet og siger "at Man færdes ud af Riget og forsmaaer den Velgjerning hans Fader og Han havde givet til Landets Bedste, for at Ungdommen kunde blive oplært hjemme." Christian den Anden befalede 1522, at Ingen maatte reise udenlands for at studere, medmindre han hjemme havde taaget Baccalaureigraden; og Frederik den Første siger i sit Brev til de Geistlige 1529, "at der er kun tillagt Universitetet ganske ringe Formue til at lønne og opholde vise og lærde Mænd med, som kunde lære Andre." Saaledes kæmpede Akademiet sig smaaligen frem, indtil Borgerkrigen udbrød og da gik det gamle Udsagn i bogstavelig Opfyldelse, at under Waabenslarm flygte Muserne, der elske Freden og kun i Den kunne trives. Fra 1530 til 1538 var Alt ved Heisskolen i største Forvirring. I otte Aar

valgtes ingen Rector, Lærerne og de Studerende droge hver sin Vej og Hørelsene stode tomme. Ei heller var det til Videnskabernes Fordeel, at lige til denne Tid Universitetet stod under den catholske Geistligheds Formynderskab, der fornemmelig gif ud paa at modarbeide det saa kaldte lutherske Kjøtteri. Naar dette skulde undertrykkes, da vaagnede Prælaterne og kom i Harnisk, men ellers vare de ligesom betagne af Sovesygge.

Allerede i Midten af det 15de Aarhundrede var den for Oplysningen og Videnskaberne saa vigtige Bogtrykkerkunst opfunden, men kom først et halvt Seculum sildigere til Danmark, hvor Gottfried fra Ghemen i det Schauenburgske var den første Bogtrykker, fra hvis Officin det udkom adskillige almeeennyttige Skrifter og Skolebøger mellem Aarene 1493 til 1510. Den overordentlige Nytte, Bogtrykkerkunsten vilde have havt til Udbredelse af nyttige Kundskaber, blev tildeels forhindret af den catholske Geistlighed; thi Denne, som tilforn havde havt saa usigelig Nøie med at faae deres Messerbøger og Breviarier (Bønneformularer) nøiagtigen og i tilstrækkelig Mængde affkrevne, glædede sig ret ved Bogtrykkerkunstens Opfindelse, og Bisper med Prælater bemægtigede sig næsten alle Officiner og havde overordentlig travelt med at lade trykke deres

Kirkebøger, Missaler, Gradualer, Breviarier, Diurnaler, o. s. v. Men at saadant Brug af Pressen ikke var til Fremme for Oplysning og Videnskabelighed, haabe vi vil erkjendes ved at give blot et Par Prøver af saadanne Bøgers Indhold, hvilke vi ville anføre med deres udrykkelige Ord. I Magister Christen Pedersens Bog, kaldet "Vor Frue Lieder" fra Aaret 1500, staaer følgende Bøn: "O du Gudz moder maria tenk paa voss syndige menniske Naar du stonder for gudz Ansicht tha bed got for voss til hanum O alderhilligste Jomfru Maria bed for oss. o iomfru offer alle iomfruer bed for oss. O verdigste gudz moder bed for oss. Sancte michild engild bed for oss. St. Gabriel engild bed for oss. St. raphael engild bed for oss. O i alle hellige engle oc offerengle beder for oss. St. hans baptiste bed for oss. O i hellige tre Konger beder for os. St. Jep (Jacob) bed for oss. o. s. v. o. s. v." I en anden Bog, udgiven af samme Forfatter med Titel: "I denne Bog laeres at høre Messe" staaer foruden meget Andet Forklaring over Betydningen af Handlinger i Messen, fr. Ex. at Præsten i Sacristiet isører sig Messesklæderne, betyder Jesu Manddoms Annammelse i det rene Sacristi, som var Jomfru Marias allerkydskfeste jomfruelige Liv; at Præsten

gaaer ud af Sacristiet til Alteret med Messedegnen og Subdegnen og staaer mellem dem begge, betegner: at Jomfru Maria lagde Jesus i Krybben mellem Oxer og Asener o. s. v.! — For ikke at bebyrde Læserne med Mere af denne Surdeig, gaae vi over til hine Tiders Ungdomsunderviisning og hvad dermed staaer i nærmest Berørelse.

Da det i hine mørke og forvirrede Tider stod saaledes til med Heiskolen, som vi have seet, hvorfra dog Videnskaberens oplysende Straaler fornemmelig skulde udbredes i alle Retninger; da Paven og hans Underordnede havde meest Fordel af at holde Folket i Uvidenhed og derfor forhindrede Alt, hvad der kunde fremme Oplysningen, saa er det os klart, at det maatte see heelt maadeligt ud med den Tids Skoler. Almuens Oplysning og Dannelselse var i Sandhed overladt til sin egen langsomme Udvikling og den største Deel af det danske Folk levede i et aandeligt Mørke, der var saa tykt, at selv den saa indgribende Reformation kun kunde frembringe enkelte Lygglint, og næsten et Par Aarhundreder efter den Tid kunde intet Betydeligt udrettes for de ringere Folkeklasser. Hvor kunde vi ogsaa vente dette, naar det — som vor Mønter fortæller — var muligt, endog i det 16de Aarhundrede at bestynde Canonikat i Ribe, uagtet man ikke kunde skrive. Om der før Re-

formationen har været et Slags Almueskoler og hvorledes disse have været indrettede, kjender man kun saare lidt til, men hvor langt Oplysningen maa have staaet tilbage, fremlyser af Følgende. Vel havde Christian den Anden, hvis Navn vi atter her nævne med Ærbødighed, med sin sædvanlige Iver søgt at virke for Skolevæsenet ved at befale Børn underviste i Religion, Læsning og Skrivning og ved at forbyde Børnenes paa den Tid saa barbariske Mishandling m. m.; men hans ædle Hensigter opnaaedes ikke og ved hans Bortgang kom Alt i den gamle Slendrian og Uorden. I Kirkeordinantsen 1537 omtales Almueskoler med disse Ord: "Skriverskoler, som man dennem kalder, for Dreng, Piger og Andre, der ikke due til at lære Latine, maa Øvrigheden forserge; dog skulde Forstanderne for samme Skoler see til med, at sand Gudsfægtighed maa samme Børn efterhaanden indgydes og indgrundes af Børnelærdommen." I den Nationalsynode, der 1546 holdtes i Antvorskov, tænktes kun forsaavidt paa Almuen, at Degnen befaledes at lære Bønderbørnene Catechismus, og Præsterne forbødes at tage Nogen til Gudsbord uden dem, der kjendte de første Begyndelsesgrunde i den christelige Religion. Pontoppidan beretter i sine Annaler den Maade, hvorpaa i hiin Tid Børn lærte deres

Christendom. Degnen samlede nemlig eengang om Ugen en Landsbyes Ungdom i en eller anden Gaard. Der forelæste han et Stykke af Catechismus, en Bøn eller en Psalme, som Børnene Død for Død maatte fremsige efter Degnen og han tyggede dette saalænge med dem, indtil de beholdt idetmindste Noget deraf. Underledes kunde han heller ikke bære sig ad; thi det var et Mirakel, at et Bøndebarn kunde læse i Bog. Naar nu en saadan Forelæsning var endt, vankede der bagefter en lille Lystighed, der gjerne endtes med Sviren og Sværmen; og maaskee denne Fornøielse mere end Underviisningen, hvorved der ikke spares haarde Tugtelsler, har lokket Ungdommen til at møde næste Uge. — Lægge vi fremdeles Mærke til hiin Tids Latinskoler og see, hvad der blev anordnet ihenseende til Underviisning og Sædelighed, hvad Forskrifter der gaves Lærerne og Ungdommen: saa bliver det deraf aldeles aabenbart, hvor mangelfuldt Alt har været før Reformationen og hvilke store Fortrin vor nærværende Tid har vundet. Hvad der kan passe til at oplyse dette, uddrage vi deels af Ordinantsen deels af adskillige Skolelove. Saaledes finde vi i Kirkeordinantsen: "Udi hver Kjøbsted skal være en Latinskole og alle Pugeskoler skulle aflægges. Der skal ikke læres Andet i dem end Latin;

fordi Latinskoler gjerne fordæves af de danske og tydske Skoler. Den første Lectie (Klasse) maa være for dem, som lære A b c og stave. Børnene skulle lære at læse af de Bøger, som med A b c indeholde Vaternoster, Credo, de ti Budord, Daabens og Nadverens Ord. Man skal om Aftenen lade Børnene gaae hjem med to Gløser." — Saaledes udvides Underviisningen gennem de andre Klasser, dog saa, at Latinen stedse spiller Hovedrollen. I den — hedder det — skulle Børnene flittigen og dagligen øves, saa at de altid tale og skrive Latin, lære at tye ret kunsteligen, hver Uge gjere Epistler eller Vers. Derefter maa Skolemesteren forelæse noget Fundament udi Græsk, men — uden Afdrag og Forsømmelse i Latinen; thi deres Mening er ulidelig, som ville at Børnene skulle lære Græsk, ferend de faae noget fremmelig forbedret sig udi Latinen." — Nu Lidet om Skoletiden og Øvelserne i de forskjellige Timer: "Om Morgenen fra 6 til 8 Slet skal overalt i Skolen Grammatica flittigen øves. Klokker 8 skulle de øverste Lectier søge Choret og imidlertid de nederste overhøres i Skolen. Naar de Øverste ere komne af Kirken, skulle de oplæse Catechismus og saa gaae hjem. Fra 12 til 1 skulle Børnene synge efter Noder; fra 1 til 2 læse latinske Autores; fra 2 til 3 de Øverste atter søge Choret;

fra 3 til 4 Latin. Saaledes omtrent vare Døvelserne de fire Dage om Ugen. Dnsdagen var bestemt til Overhøring, og Løverdagen alene til Religion, nemlig Forklaring over Catechismus og Forelæsning for de Forstandigere af Mathæi Evangelium, Pauli letteste Breve, Davids Psalmer, Salomons Ordsprog, for at "Børnene kunde ledes til Gudsfrøgt og gode Sæder." — Hvorledes det før Reformationen har staaet til med Lærernes Forhold og Skoledisciplinen kunne vi sikkert slutte af følgende Forskrifter, der bleve givne ved det af os omtalte Synode i Antvorskov: "Skolemesteren og Hereren bør bestandig passe deres Læsning. Vover Noget af dem at komme drukken paa Skolen eller med Slag mishandle Børnene og ikke veed at holde den rette Maade i at straffe, da skal han afsættes fra sin Bestilling. Ligesaa naar han af Drikfældighed eller Ligegyldighed forsømmer sin Pligt. Ingen maa saaledes bruge Jerken, at Børnene derved lemlæstes, men straffe med Riis, dog tillades det at bruge Jerken, naar en Ribaldus (en trodsig Grobian?) sætter sig op mod Skolemesteren eller Hereren." I samme Skolereglement bleve de alvorligste Straffe bestemte for Ungdommens Usædelighed, og hvor stor denne har været, forkunder følgende Lov: "De blandt Disciplene, der ere henfaldne til Drik eller Nattefværmen paa Gaderne, til Svier

i Kroer og Bertshuse, til liderlig Dmngang med Skjoger, til Slagsmaal og andre Spektakler, skulle første Gang haardt straffes, dernæst forvises Skolen, og endelig Øvrigheden anmodes om at jage dem ud af Byen." Forbud mod lignende usædeligt Forhold finde vi i de af Dlaus Theophilus, Rector for Frue Latinskole, 1573 trykte Regler, blandt hvilke det hedder, "at Disciplene ikke maae bære Kaarde, Dolk eller andet Væрге, ei heller slaaes med Hoffolk, Militære og Sømænd, ikke synge liderlige Viser eller læse utugtige Bøger. Lege tillades dem for at forfriske Eindet, saasom Bold, Kegler, Top, Voltigeren, men fremfor Alt Musiik; derimod forbydes Brætspil, Tærningkast, Kort og andre Bindingspil." — Hvad skulle vi endelig demme om Disciplenes Renlighed og udvortes Astand, naar vi i samme Bog læse den Mængde Regler, der fandtes nødvendigt at give om at vaske, kjaemme og pynre Haaret, skylle Munden om Morgenen med reent Vand, snyde Næsen med Tørklæde, ikke nyse Folk lige i Ansigtet, o. s. v. — Ved Hoeskilde Skole blev 1570 forbudt, at slaae Binduer ind, brække Døre op, gaae grassat paa Gaderne, sege Kroer og Ripper. Det blev paalagt Disciplene at være beskedne, naar de om Aftenen gik omkring ved Indvaanernes Døre for at bede

om Almisse og syngte Psalmer, for at man desbedre kunde gjere Forstjæl paa dem og andre Tiggere.

Af hvad vi her i Korthed have anfert, sees da, hvor vigtig ogsaa ihenseende til Skolevæsenet Reformationen var, hvor Lidet eller Intet der før den gjordes for Ungdommens intellectuelle og moralske Dannelse, hvor flatte Lærerne ialmindelighed maae have været, hvor barbarisk Disciplinen, hvor ryggeløs den opvoxende Slægt. Hertil bør endnu føies, at Lærernes Kaar vare usle, at Disciplene paa Festedagene og ved hver given Leilighed trak om paa Gaderne for at indsamle Gaver, som de ofte fortærede i Drickelag under gemene Sange; at de spildte flere Dage om Ugen fra Underviisningen ved Sang i Kirken og for sig, ved at besørge Degneforretninger i Byen og paa Landet: saa at ei engang tre Dage-ugentlig bleve tilovers for Underviisningen. Alle disse Bedtægter vare saa indgroede, at de, kun med nogen Variation, vedvarede ei alene gjennem det hele 16de Aarhundrede, men at endog vi nulevendeældre have i vor Barndom selv deltaget i dem eller idetmindste kunne mindes Spor af sigt. Saa stor er Banens Magt, saa vanskelig er Overgangen til det Bedre, saa langsomt maa Mennesket kæmpe sig frem til noget Fuldkomnere, saa at selv

de mest passende Løve og de forstandigste og ædleste Mænds utrætteligste Bestræbelser ikkun ved Tidens Hjælp formaae at formindſke de Wildfarelſer, der aldrig gaaſke kunne ſkilles fra menneſkelige Jndretninger. Men desuagtet ſkyldte vi hine Fortidens viſe og kraftfulde Mænd vor inderligſte Hæiagtelleſe og Taknemmelighed; thi havde De ikke gjort de første Skridt til en bedre Forfatning, da vare vi ikke komne til vor nuværende Standpunkt. Paa Deres Skuldre ere vi ſtegne op, for at vinde en videre Udfigt. Medens vi altsaa med glade Hjerter mindes alle de Velgjerninger, der ved den evangeliske Læres Jndførelſe i Danmark bleve vundne; medens vi levende fremſtille for vore Dine vort Fædrelands ſørgelige Forfatning for 300 Aar ſiden, og derved deſto dybere føle vort Borgersamfundes blidere Kaar: bør vi først og fornemmelig ofte forſynet vor Tak, men ogſaa, Hver i ſin Stilling, virke i Forfædrenes Spor til Fædrelandets Held og Velſignelleſe; for at Efterſlægten, naar Den eſter Aarhundreders Forløb kaſter et forſkende Blik paa vor Levetid, — ſaaledes ſom vi nu beſkue hiin Reformationſtid, — maa give os det hædrende Vidneſbyrd, at vi gik fremad og ikke tilbage. — Ufuldkomment er alt Menneſkeværk; hver Tid har ſin Retning; hver Menneſkealder ſin Tankegang. Ligeſom Jordsmonnet forbedres ved afvejlende Sædes

arter, saaledes udvikles Aanden ved forskjellig Dyrkning. Hvad der fordum stod i Ungdoms Blomster og Manddoms Kraft, er nu bleven gammelt og forældet; men stedse staaer dog den Sandhed fast, hvormed vi begyndte denne vor Udsigt over Danmarks Tilstand, "at Menneskeslægten stedse gaacr frem til det Bedre". Netop vor Levetid skal — det haabe vi Alle — herom efterlade vore Efterskommere ret mange og tydelige Spor.

Endelig staaer kun endnu tilbage at tilkjendegive de ærede Læsere den egentlige Hensigt, der har fremkaldt denne historiske Udsigt. Den Jubelfest, der i indeværende Aar skal helligeholdes til taknemmelig Erindring om den evangeliske Kirkes Grundfæstelse i Danmark, har Hans Majestæt Kongen allernaadigst befalet, at ogsaa Rønne lærde Skole skal deltage i, for at dens Lærere og Disciple kunne have en offentlig Leilighed til at frembære deres Taksigelse for hiin Forsynets store Velgjerning mod vort Fædreland og nedbede Alsthrerens Baretægt over den evangeliske Tro i de kommende Dage. — Til at bivaane den i benævnte Anledning allernaadigst anordnede Ffest, — der skal holdes

førstkommende 31te October om Formiddagen Kl. 10
i Kønne lærde Skole, hvor i en dansk Tale vil
blive udviklet:

”Nutidens Forpligtelse til Erkjen-
dighed mod Fortiden”

indbudes herved ærbødigst saavel Disciplenes
Forældre og Børgere, som Videnskabernes
Dyrkere og Skolens Belyndere, samt
Enhver, der glæder sig ved Vitsens Seier over
Mærket, ved Videnskabernes Fremskridt og Ung-
dommens Dannelse.

Kønne den 4de October 1836.

P. G. Bohr,
Skolens Rector.

Trykfeil.

- Side 2 Linie 7 den læs: Det.
— 5 — 10 og 23 dens l. Dens.
— 51 — 6 Ugudelighed l. Ugudelighed.
— 54 — 9 Sjælen l. Sjælene.
— 55 — 3 nedefra: Kirkers l.: Kirkes.
-